

BEKTAŞI-ALEVİ GELENEĞİNE GÖRE SEYYİD ALİ SULTAN

SEYYİD ALİ SULTAN ACCORDING TO BEKTASHI-ALEVI TRADITION

Rıza Yıldırım¹**ÖZET**

Seyyid Ali Sultan, Bektaşî tarikatının en önde gelen pirllerinden birisidir. Tarikatın oluşum sürecinde başat bir rol üstlenmesinin yanı sıra, Dimetoka yakınlarında kurduğu tekke de Bektaşilik tarihi boyunca merkezi konumunu korumuştur. Tarikatın hem oluşum sürecinde hem de sonraki evrelerinde - kurduğu tekke vasıtasıyla - böylesine belirleyici bir etkiye sahip olan Kızıldeli'nin, Bektaşî ortak hafızasında ve ondan beslenen geleneksel bilgi içinde mümtaz bir konun edinmesi normaldir. İşte bu makale, onun Bektaşî geleneğinde nasıl resmedildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Makale, öncelikle geleneksel bilginin muhafaza edildiği araçları (kaynak) dört ana başlık altında tasnif ettikten sonra, bu kaynakların Kızıldeli'yi nasıl anlattıklarını değerlendirecektir. Bu çalışma aynı zamanda kaynakların birbirleriyle ilişkilerini tartışmak suretiyle geleneksel bilginin dinamikleri üzerine bazı gözlemler yapmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kızıldeli, Bektaşî geleneği, Bektaşî ortak belleği, sözlü kültür

ABSTRACT

Seyyid Ali Sultan is among the most prominent spiritual leaders of the Bektashi Order. Besides his distinguished role during the formative period of the Order, the hospice he founded near Dimetoka preserved its central position throughout the Bektashi history. It must be expected that such a prominent shaykh who had a decisive influence on both the formation process of the Order and the later developments – through his hospice -, would attain an outstanding position within the Bektashi collective memory and the traditional knowledge. This article aims to discover how Kizildeli is depicted in the Bektashi tradition. It will first classify the stores of the traditional knowledge (sources) under four categories. Then it will evaluate how these sources reflected the portrait of Seyyid Ali Sultan. This article also aims to make some observations on the dynamics of the traditional knowledge through examining the relationship of these sources with each other.

Key Words: Kızıldeli, Bektashi tradition, Bektashi collective memory, oral tradition

Seyyid Ali Sultan, Bektaşî tarikatının en önde gelen müritlerinden birisidir. Dimetoka civarında kurmuş olduğu tekkesinin hemen yanından geçen Kızıldeli ırmağı sebebiyle kendisine yakıştırılmış olduğunu tahmin ettiğimiz 'Kızıldeli' lakabıyla da anılmaktadır

¹ Yrd. Doç. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi.

(Noyan, 1998: 247; Beldiceanu-Steinherr, 1999: 65).² Gerek gelenek, gerekse tarikat erkânı içinde çok önemli bir yere sahip olan bu zat, gülbanklarda “*Rum ilinin gözcüsü Seyyid Ali Sultan*” olarak geçer. Bektaşilerin geleneksel on iki postundan ikincisi olan ‘aşçı postu’ kendisine layık görülmüştür.³ Öte yandan, Dimetoka yakınlarında hâlen varlığını sürdüren Kızıldeli Tekkesi, Bektaşilerce kutsal kabul edilen en önemli beş dergâhtan birisidir (Noyan, 1999: 13).⁴

Bektaşiliğin tarikat olarak henüz oluşum sürecini yaşadığı bir dönemde Rumeli’ne gelip bir süre gaza ile meşgul olduktan sonra, dergâhını kurup ‘canlar uyaran’ ve ‘Bektaşî Yolu’nun oluşum sürecinde çok önemli katkıları olduğu anlaşılan Seyyid Ali Sultan’ın tarikat içinde böylesine esaslı bir yere sahip olması normal karşılanmalıdır. Nitekim, 15. yüzyıldan itibaren Bektaşî muhitlerinde üretilen şiirler ve hâk arasında hâlâ yaşamaya devam eden söylenceler onun ‘yol’ içindeki bu müstesna yerini net bir şekilde yansıtmaktadır.

Elinizdeki çalışma bir yandan Kızıldeli’nin Bektaşî ortak belleğinde nasıl resmedildiğini tespit ederken diğer yandan da bu ortak belleğin dinamikleri üzerinde gözlemlerde bulunmayı amaçlamaktadır. Ortak belleğin muhafaza edildiği araçlar kaynaklar), bilginin oluşma ve nakledilme süreçleri esas alınarak dört ana başlık altında incelenecektir: 1) Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi, 2) şiirler, 3) 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyılda Bektaşî önderlerince kaleme alınmış metinler, 4) henüz yazıya geçirilmemiş söylenceler. Bu dört grup özü itibarıyla ortak hafızanın tezahürleri olmakla beraber bilginin tevarüsü, yeniden üretimi ve nakli için kullanılan araçlar itibarıyla önemli farklılıklar göstermektedirler. Makale boyunca her bir grubun bize sunduğu Kızıldeli bilgisi karşılaştırmalı olarak ele alınacak ve bu suretle bir yandan Kızıldeli’nin Bektaşî ortak hafızasında (geleneğinde) çizilen resmî tam olarak ortaya çıkarılmaya çalışılırken diğer yandan bu grupların bir birleriyle ilişkisi üzerinde gözlemler yapılacaktır.

Bu yapılırken “tarihsel veriler”e uygun olup olmadığı kaygısı güdülmeyecektir. Mecbur kaldıkça yer yer bilinen tarihsel çerçeveye göndermeler yapmakla beraber makale esas

² “Kızıldeli” isminin nereden geldiğine dair Bektaşî sözlü geleneğinde başka bir söylence şu şekildedir: Pir-evi’nde aşçı postunda oturan Seyyid Ali, Kaygusuz Abdal’ı odun toplaması için gönderir. O sırada Tekkede önemli misafirler vardır. Kaygusuz bir şekilde gaflete dalar ve odunları zamanında getirmez. Yemeklerin geç kalmasını istemeyen Seyyid Ali ayaklarını kazanın altına sokup ateşin sönmesine müsaade etmez. Bu durumu gören Hacı Bektaş Veli “sen kıp Kızıldelisin” deyip onu Rumeli’ne gönderir (Şahin, 1998: 520; Benim Trakya’da Kızıldeli süreğine bağlı Nasuhbey Köyü’nden Ali Kaykı ile 30 Ocak 2010 tarihinde yaptığım yayınlanmamış söyleşi.)

³ Bu on iki post için bkz. (Oytan, 2007: 202).

⁴ Bu dergâh Ahmet Yaşar Ocak tarafından ilk dört arasında sayılmaktadır (Ocak, 1983: 13). Şevki Koca bu dergâhın mücerred erkânı yapılabilen beş büyük tekkeden birisi olduğunu yazmaktadır (Koca, 2005: 280). Ahmed Rifat Efendi’ye göre ise mücerred olacakların kulakları sadece Pir-evi’nde, Kızıldeli Tekkesi’nde ve Kerbelâ’daki Bektaşî tekkesinde delinebilmektedir (Ahmed Rifat Efendi, 2007: 311). Veli mahlaslı bir nefeste dört önemli dergâhtan üçü sayılırken Kızıldeli, Abdal Musa ve Hacı Bektaş tekkelerinin isimleri geçmektedir: “Veli’m aydur dört dergâhtan evveli / Seyd’Ali, Abdal Musa, Bektaş Veli” (Gölpınarlı, 1992: 115).

olarak geleneksel bilgiye sadık kalacaktır. Böylelikle bir yandan BektaŐi-Alevi geleneğinde yerleşmiş olan Kızıldeli bilgisi tespit edilirken, diğer yandan geleneksel bilginin oluşum, aktarım ve kendi içinde etkileşim süreçleri üzerinde gözlemler yapmak amaçlanmaktadır.

Geleneksel Bilginin Kaynakları:

a. Velayetname:

Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi Şüphesiz Kızıldeli'ye dair elimizde bulunan en kapsamlı kaynaktır. Ancak bu metin gerek kaleme alınıŐ süreci ve zamanı gerekse metne hâkim olan zihniyet itibariyle tarih kaynağı olarak ciddi sorunları barındırmaktadır. Kızıldeli'nin tarihsel hayatı söz konusu edildiğinde Velayetname aĐdaŐ kaynaklarla karşılaştırmalı ve titiz bir analiz çerçevesinde kullanılmalıdır.⁵ Ne var ki Şeyhin tarihsel hayatından ziyade onun Bektaşilerce nasıl algılandığı nazar-ı itibara alındığında Velayetname metni doğrudan birincil kaynak hüviyeti kazanmaktadır.

Esas itibariyle Velayetname, Kızıldeli'ye izafe edilen keramet kıssalarının uzunca bir süre dilden dile aktarılarak toplumun ortak belleği ve muhayyilesinde geliŐtikten sonra bir kişi tarafından yazıya aktarılmış Őeklidir. Dolayısıyla kıssalar ilk oluŐumundan yazıldığı ana kadar dolaŐtığı zihinlerin izlerini taşımaktadır. Bu süreç içinde her bir aktarım aynı zamanda bilginin yeniden inŐası demektir.

Ancak bir kere yazıya aktarıldıktan sonra bilgi donmaktadır. İŞte elimizdeki Velayetname metni szli kültür içinde oluŐup Őekillenen bilgilerin zamanın bir noktasında yazılı ortama aktarılmak suretiyle dondurulmuŐ hâlden ibarettir.

Ne var ki donmuŐ hâde bulunan bu bilgi aynı zamanda ölü sayılır. Onu tekrardan canlandırıp hayata dâhil etmek için birisi tarafından bir topluluğa okunması gerekir. Bu ise yazılı ortama depo edilmiş bilginin tekrar szli ortama aktarılması demektir ki aktarıcı bu süreçte bilgi üzerinde düzenleyici/uyarlayıcı etkiye sahip olabilir. Öte yandan, zaten oldukça sınırlı miktarda olan bu metinlere ulaŐabilen insan sayısı çok yüksek değildir. GeniŐ kitlelerin Kızıldeli'ye dair bilgileri Velayetname metni yazıldıktan sonra bile hâlâ szli anlatım mekanizmalarına dayanmıŐ olmalıdır. Yani yazılı bir metin olarak Velayetname bir kere ortaya çıktıktan sonra Kızıldeli bilgisinde bir tür 'ortodoksi' oluŐursa da szli aktarım kanalları hâlâ geniŐ kitleler için yegâne bilgi kaynağı durumunda olmalıdır.

b. Nefesler:

Velayetnameyi de içine alan szli bilgidен kristalleŐmiŐ parçacıklar BektaŐi Őairlerinin nefeslerinde görülmektedir. Alevi-BektaŐi edebiyatı içinde Kızıldeli üzerine yazılmış nefesler

⁵ Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi'nin tarih kaynağı olarak değeri, önemine ve sorunlarına dair bir çalışma için bkz. (Yıldırım, 2008).

diğer yol büyükleri ile karşılaştırıldığında hatırı sayılır bir yekûn tutmaktadır. Bu çalışmada çeşitli antolojilerde yayınlanmış kırk şiire başvurulmuştur. Kızıldeli'den bahseden şiirlerin iki gruba ayrılması mümkün, hatta buradaki analizler açısından zaruri görünmektedir. Birinci grup, Kızıldeli hakkında hem Velayetname metinleri yoluyla hem de sözlü kültürde yaşayan söylenceler yoluyla öğrenilen bilgilerin şairane bir eda ile yoğrulup nazma dönüştürülmesi sonucu ortaya çıkan nefeslerden oluşmaktadır. İkinci grupta ise diğer bütün din ve maneviyat büyüklerinde olduğu gibi Kızıldeli'yi birtakım basmakalıp ifadelerle öven ancak tarihi kimliği ile ilgili bilgiler içermeyen şiirler yer almaktadır. Bu makalede ele alınacak şiirler tabiatıyla birinci gruba giren şiirlerdir.

Nefeslerin Seyyid Ali Sultan'ın tarihsel hayatına ışık tutma noktasında taşıdığı bilgi ve tarih kaynağı olarak değeri tartışmalıdır. Nefeslere tarih kaynağı olarak bakıldığında tarihçilerin çok itibar ettiği birtakım temel hususlarda ciddi sorunlar belirmektedir. Bunların başında genel itibarıyla sözlü edebiyat ürünü olan bu şiirlerin ne zaman yazıya geçirildiğinin bilinmemesi gelmektedir. Bu durum şiirlerin gerçekten kime ait olduğu sorusuna tatmin edici cevap bulmayı neredeyse imkânsız hâle getirmektedir. Bu konuda edebiyatçılar -özellikle bu alanda yayınlanmış antoloji kitaplarında- sadece mahlasla bakmakla yetiniyor görünmektedirler. Bazı araştırmacılar mahlasla ek olarak zaman zaman üslup analizleri yapmayı denemiş olsalar da bu konuda gelişmiş bir literatür henüz oluşabilmiş değildir. Bu cümleden olarak, çalışmamıza esas aldığımız nefeslerin de gerçekten mahlasta adı geçen ozanlara ait olup olmadığı konusu şüphelidir.

Ancak dikkatimizi Kızıldeli'nin tarihsel hayatından Bektaşî toplumunun sosyal hafızasındaki imajına çevirdiğimizde bu şüphe önemini büyük oranda yitirmektedir. Hâlk arasında yüzyıllar boyunca dilden dile dolaşarak bir ibadet neşvesi ile ezberlenmiş ve meclislerde terennüm edilmiş bu nefeslerde hâlkın hissiyatı, inançları, zihniyeti ve din algısı hakkında zengin ve güvenilir bilgi mevcuttur. Nefesler, hâlkın muhayyilesinin ve hafızasının resmedildiği 'tuvaler' olarak düşünülebilir. Bu açıdan bakıldığında iki husus önem kazanmaktadır: Birincisi, Kızıldeli isminin bu 'tuval' içinde hatırı sayılır bir yer bulduğu gerçeğidir. Bu gerçek başlı başına potansiyel olarak önemli bilgiler taşımaktadır. Onun hâlkın hafızasında ve gönlünde bu kadar derin ve kalıcı bir iz bırakmasını, en azından, Bektaşî tarihinin önemli kahramanlarından birisi olduğu şeklinde yorumlamak herhâlde yanlış olmaz. Hatta deyiş ve nefeslerde yer alan bu 'yol kurucular'a has övgü ve tasvirler daha da fazlasını düşündürmektedir.

İkinci olarak, Kızıldeli portresinin bu 'tuval'de nasıl resmedildiği önemlidir. Bu açıdan bakıldığında, Velayetname ile nefesleri üreten zihinlerin beslendiği ortak hafıza arasındaki ilişki ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle, Velayetnamede kaydedilen/dondurulan bilginin, dilden dile dolaşan sözlü anlatımlarla - ki bu sözlü anlatımların bir kısmı doğrudan ya da dolaylı olarak Velayetname metninden beslenmiş olabilir - bu zümre içinde çok

yaygın biçimde canlılığını koruduğu anlaşılmaktadır. Bu gözlem bizi iki önemli sonuca götürmektedir. Öncelikle Velayetnamenin bir kişi tarafından uydurulmuş masallardan ibaret olmayıp ortak hafızada uzun süreçler sonucu oluşan bir bilgi olduğu ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan bu şiirlerin, kim olduğu bilinmeyen hayali bir kahraman üzerine ‘şartlanmışlık’ ve mistik bir coşku ile yazılmadığı, aksine tarihsel birtakım gerçeklere dayandığı fikri kuvvet kazanmaktadır.

c. 19. ve 20. Yüzyılda Yazılan Telif Eserler:

Bektaşî dervişleri esas itibariyle tekkelerde meskûn ve belirli bir yazılı kültüre malik olarak tahayyül edilmekle beraber 19. yüzyıldan önce yaşamış Bektaşîlerden kalma eser çok azdır. Bu şaşırtıcı durumun sebebi tam olarak bilinmemektedir. Akla ilk gelen iki muhtemel sebep şöyle sıralanabilir: Birincisi, bätını sırrı koruma kaygısıyla yazıyı kullanmamak; ikincisi, 1826’da Yeniçeri ocağının ilgasıyla beraber Bektaşî dergâhlarının talan edilmesi ve el değiştirmesi neticesinde dergâhlardaki el yazmaları ve belgelerin kaybolması olmalıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bektaşî ileri gelenlerinin eserler yazmaya başladığı görülmektedir. Harputlu Hoca İshak’ın doğrudan Bektaşîliğe saldırı niteliğindeki *Kâşifü’l-Esrâr*’ının (Hoca İshak, 1291) yarattığı tepki ile Ahmet Rifat Efendi’nin *Mir’atü’l-mekâsıt fi Def’i’l-mefâsîd* isimli eseriyle (Ahmet Rifat Efendi, 2007) başlayıp Bedri Noyan Dedebara’nın ansiklopedik derlemesine kadar uzanan bir dizi eser Bektaşî çevrelerinde üretilmiştir. Bu eserler esas itibariyle yazılı kültür ürünü olmakla beraber özellikle tarihe dair bahislerin sözlü gelenekten beslenerek yazıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu tür bilgiler çoğu zaman kaynak gösterilmeksizin indi olarak nakledilmektedir. Söz konusu eserlerin tümü esas itibariyle iki ana kaynağa dayanmaktadır: Bektaşî çevrelerinde hâlen canlılığını koruyan sözlü kültür bilgisi ve henüz kaybolmamış olan yazma eserler. Şu hâlde bu eserlerin geleneksel sözlü bilgiyi belli ölçüde yansıttıkları söylenilebilir. Ancak bunların telif eser oldukları, belirli bir yazar tarafından belirli amaçlarla kaleme alındıkları göz önüne alındığında geleneksel bilginin olduğu gibi yer almayacağı, müellifi tarafından belli bir “edison” a tabi tutulacağı göz ardı edilmemelidir.

d. Kayda Geçirilmemiş Söylenceler:

Kızıldeli’nin yaşadığı dönemden itibaren günümüze kadar bir sözlü aktarım mekanizması hiç kesintiye uğramadan devam etmiştir. Yukarıda bahsedilen üç grup çeşitli zaman dilimlerinde ve formatlarda bu sözlü bilgi öbeğinden koparak yazıyla kayıt altına alınan bilgiye karşılık gelmektedir. Ancak herhangi bir şekilde yazının kalıpları içinde dondurulmamış hâlen sözlü ortamda yaşamaya devam eden bilgiler de mevcuttur. Özellikle Trakya bölgesinde Dimetoka civarlarında Kızıldeli ile ilgili ortak belleğin hâlâ çok canlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu bellekte yer alıp da yukarıda bahsedilen üç gruptan herhangi birinde yazıya aktarılmamış bilginin bir kısmı yakın zamanlarda araştırmacılar tarafından kaydedilmiştir. Bir diğer kısmı da bu makale için yürütülen araştırma sırasında tarafımızca kaydedilmiştir.

Geleneksel Bilgide Seyyid Ali Sultan

a. Kökeni ve Evladı:

Geleneksel kaynaklarımızın tamamı Seyyid Ali Sultan'ın Horasan kökenli olduğu konusunda hemfikirlerdir. Velayetname'ye göre Seyyid Ali Sultan Kırklar'la beraber Horasan'da ibadet ile meşgulken bir gece rüyalarında Hz. Peygamber'i görürler. Hz. Peygamber Kırklar'a Rum diyarına gidip Rumeli fethi için Orhan Bey'e (bazı nüshalarda Yıldırım Han) yardım etmelerini söyler. Bunun üzerine Kırklar, başlarında Seyyid Ali Sultan olduğu hâlde Horasan'dan kalkıp Rum'a gelirler (Yıldırım, 2007: 161-2). Velayetname'de Seyyid Ali Sultan'ın kökeni ve ataları ile ilgili bilgi bu kadarla sınırlıdır.

Muhtelif dönemlerde yazılmış nefeslerde Kızıldeli'nin Horasan'dan gelme olduğuna dair ifadeler rastlanmaktadır. Veli Dede mahlaslı bir şiirde onun Horasan'lı olduğu şöyle ifade edilmektedir: "Kerâmeti zâhir gün gibi ayân / Horasan'dan gelme beyleri revân / Kuru şiştin dutu dertlere derman / Çar köşe gözcüsü Kızıldeli'dir".⁶ Aynı şiirde Kızıldeli'nin Hz. Peygamber soyundan geldiği ifade edilmektedir. 17. yüzyılda yaşayıp Kızıldeli Dergâhı'ndan el aldığı söylenen Geda Muslu (Koca, 1990: 218) Kızıldeli'nin Rum'a Horasan mülkünden, Hoy'dan geldiğini ve soyunun İmam Hasan'a çıktığını ifade etmektedir: "Horasan mülkünden Hoy'dandır aslı / Şah İmam Hasan'dır pirimin nesli / Mürşidine bend ol ey Geda Muslu / Kıyamette olsun eli eline." (Noyan, 2000: 294-95; Koca, 1990: 219-20). 19. yüzyıl Bektaşî şairi Geda Tefvîk bir nefesinde Kızıldeli'nin kökenini aynı şekilde anlatmaktadır: "Horasan mülkünden Rum'a geçenler / Hünkâr Hacı Bektaş Şah Seyyid Ali."⁷ Aynı şekilde bir başka 19. yüzyıl şairi, şeyhin Horasan bağlantısını "Horasan erisin yok gümanımız" mısrasıyla ifade etmektedir (Koca, 1990: 656-57).

Görüldüğü gibi Kızıldeli'nin kökenini bir şekilde Horasan'a bağlama hususunda Velayetname ile nefesler tam bir uyum içindedir. Ancak bunlardan hiç biri şeyhin birinci dereceden ataları, kardeşleri ve çocukları hakkında bilgi içermemektedir. Öte yandan 19. yüzyıl sonlarından itibaren Bektaşî ileri gelenleri tarafından yazılan eserlerde ve henüz yazılmamış sözlü geleneğe bu hususlarda bazı iddialara rastlanmaktadır.

Ahmet Rifat Efendi⁸ kaynak belirtmeden Seyyid Ali Sultan'ın Horasan erenlerinden Seyyid Hasan Ata'nın oğlu olduğunu ifade etmektedir (Ahmet Rifat Efendi, 2007: 314). M. Tefvîk Oytan yazma bir mecmuadan aktararak aynı bilgiyi tekrarlamaktadır (Oytan, 2007: 350).

⁶ Veli Dede aynı şiirde kendisinin Kızıldeli soyundan olduğunu ifade etmektedir: "Veli Dede eydür kemter kuluyum / Er belinden gelme anın nesliyim." (Kaya, 2001).

⁷ Derviş Tefvîk mahlasını da kullanan şair, Bektaşî tarikatına intisap etmiş olup Mızıkâ-i Hümayun'da da bir süre çalışmıştır (Koca, 1990: 596). Yukarıdaki şiir için bkz. (Koca, 1990: 600; Noyan, 2000: 293).

⁸ Ahmet Rifat Efendi'nin *Mir'âtü'l-mekâsîd fi def'i'l-mefâsîd* isimli eseri ilk defa 1876 tarihinde (İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası) basılmıştır. Eser uzunca bir girişle beraber Latin harflerine aktarılarak 2007 yılında Salih Çift tarafından tekrar yayınlanmıştır (Ahmet Rifat Efendi, 2007).

Bedri Noyan, Ahmed Hamdi Zaza Paşa tarafından Kahire’de 1939 yılında yayınlanan bir eseri kaynak göstererek babasının Seyyid Hüseyin Ata olduğunu, lakabının Hızır Lala olduğunu ve Hicri 710 – 805 (Miladi 1310 – 1402) yılları arasında yaşadığını yazmaktadır (Noyan, 1998: 247; Noyan, 1999: 3). Noyan ayrıca kendisinde bulunan iki yazma eserde şeyhin babasının Horasan erenlerinden Hüseyin Ata olduğu şeklinde kayıt bulunduğunu aktarmaktadır (Noyan, 1998: 247; Noyan, 1999: 3). Şevki Koca da - muhtemelen Ahmed Hamdi Zaza Paşa’nın eserine dayanarak – Kızıldeli’nin babasının Horasan’lı Hasan Hüseyin Atabay olduğunu tekrar etmektedir (Koca, 2005: 283).

Merkezi Malatya’nın Hekimhan kazasına bağlı Akmağara (Darıyeri)⁹ beldesinde bulunan bir Alevi ocağı mensupları kendilerinin Kızıldeli soyundan geldiklerini iddia etmektedirler. Bu ocaktan hâlen Almanya’da yaşamakta olan Turgut Şahin ile yaptığım söyleşide dedelerinden duyduğu şu bilgiyi aktarmıştır: Söylenceye göre Kızıldeli’nin babası Hüseyin Ata imiş. Ayrıca Abdal Musa ve Bursa’da metfun Emir Sultan Kızıldeli’nin kardeşleri imiş. Kızıldeli’nin üç oğlunun isimleri ise Şaban Abdal, Bal Abdal ve Kara Abdal imiş. Hatta Kara Abdal adına köylerinin yakınlarında bir de türbe varmış. Trakya’da Nasuh Bey köyünden Ali Kayk (şu anda Almanya’da yaşamaktadır) kendisiyle yaptığım söyleşide Kızıldeli’nin kardeşlerine dair aynı bilgileri vermiştir. Ancak evlatlarının isimleri bu yörede farklı biliniyormuş. Ali Kayk’ın dedesinden duyduğuna göre Abdal Musa ve Emir Sultan ile kardeş olan Kızıldeli’nin üç oğlunun isimleri Rasul Bali, Mürsel Bali ve Kara Baba imiş. Yine Nasuhbey Köyü’nde de Kara Baba adına inşa edilmiş bir türbe var. Her iki topluluk da kendilerinin Kızıldeli’nin en küçük ve en erken vefat eden oğlu olan Kara Baba soyundan geldiklerini iddia etmektedirler. Öte yandan, merkezi Malatya’nın Yazıhan ilçesine bağlı Fethiye beldesi Tenci mahallesinde bulunup kendilerini Kızıldeli soyundan addeden bir başka Alevi ocağı mensuplarına göre Kızıldeli’nin diğer iki kardeşi Ali Seydi ve Bacı Sultan imiş. Yiğit ve bahadır bir insan olan Kızıldeli, dervişleri ile önce Antalya’ya gitmiş sonra oranın beyi ile beraber Yunanistan’ın fethine katılmış. En sonunda kendi fethettiği Dimetoka’da dergâhını kurmuş (Onarlı, 2000: 31).¹⁰

Benim ulaşabildiğim nefesler biri hariç şeyhin babası, kardeşleri ve evlatları hususunda bilgi içermemektedir. Cahit Öztelli’nin *Bektaşî Gülleri*’ne aldığı Veli mahlaslı bir şiirde “Seyyid Ali, Abdal Musa, ... / Üçü kardaşdurur ehl-i beyte” ifadesi geçmektedir (Öztelli, 1997: 118-19).¹¹ Muhtar Yahya Dağlı da Bektaşî Tomarı’nda benzer bir şekilde Seyyid Ali Sultan ile Abdal Musa’yı kardeş olarak yazmaktadır (Noyan, 1997: 36).

⁹ Köyün eski adı Darıyeri, yeni adı Akmağara’dır. Darıyeri isminin Dimetoka yakınlarındaki Kızıldeli dergâhı vakfına kayıtlı mezra’aların başında gelen Darbüki ile benzerliği dikkat çekicidir.

¹⁰ Şunu da belirtmek gerekir ki Tenci’de Seyyid Ali Sultan adına bir türbe vardır ve söz konusu ocak mensupları Kızıldeli’nin burada yatmakta olduğunu iddia etmektedirler.

¹¹ Ancak aynı şiiri *Alevi Bektaşî Nefesleri* adlı eserine alan Abdülbâki Gölpinarlı bu beyiti içeren kitabı atlamıştır. Nefesin geri kalan kısmı her iki yayında da aynıdır (Gölpinarlı, 1992: 115).

Kızıldeli'nin babası ve çocukları ile ilgili farklı bir iddia Ahmet Rifkî'nin Bektaşî Sırrı isimli eserine cevap olarak yazdığı *Müdafaa*'sında Cemalettin Efendi (Çelebi) tarafından ortaya atılmıştır. Cemalettin Efendi'ye göre Hacı Bektaş Veli Kadıncık Ana ile evlenmiş ve bu evlilikten Hızır Bâli Seyyid Ali Sultan nam-ı diğer Timurtaş dünyaya gelmiştir. Timurtaş'ın Rasul ve Mürsel adında iki oğlu olmuş ve çelebiler nesli bu ikisinden devam etmiştir (Çelebi, 1328: 5). Hemen belirtmek gerekir ki Cemalettin Çelebi'nin bu iddiası Hacı Bektaş Veli ve Kızıldeli hakkında mevcut bilgilerimizle ne içerik ne de kronoloji açısından uyuşmamaktadır. Seyyid Ali Sultan'ın babasının kim olduğu konusunda güvenilir kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Bu hususta şimdilik yukarıda aktarılan muğlak bilgilerle yetinmek durumundayız. İster doğrudan olsun isterse tasavvuf meşrebi bakımından olsun, aslının Horasan'a dayandığı konusunda şüphe etmeyi gerektirecek bir durum yoktur. Ancak Horasan'dan ne zaman geldiğini belirlemek şimdilik imkânsızdır. Öte yandan, onun soyunun en azından birkaç nesil boyunca tam olarak tespit edilmesi mümkündür. Kızıldeli tekkesini besleyen vakıf arazilerinin tahrir defterlerindeki kayıtlarında oğlu ve torunları açıkça yazılmıştır. Fatih devrinde en geç 1456 yılında tutulan icmal tahrir defterinde Kızıldeli vakfına ait kayıt şöyle başlamaktadır: "Vakf-ı Kızıl Delü. Sultânımız hazret[in] tevkî' var. Beratî şimdi oğlu Şa'ban elindedür." (MC 0/89: 10).¹² Bu ifadeden anlaşılıyor ki 1456 yılında Kızıldeli'nin yaşayan oğlunun adı Şaban'dır. 1486 tarihli mufassal tahrir defterinde aynı şahsın ismi Şa'ban Dede olarak geçmektedir (TT 20: 264).¹³ Şaban'dan başka bir oğlu olup olmadığı bu kayıttan anlaşılmamakla beraber eğer o tarihte hayatta olan başka bir oğlu olsaydı mutlaka vakıf sahibi olarak kayda geçmesi gerekirdi. Zira söz konusu vakfın evlatlık vakıf olduğu bilinmektedir. Şeyhin Şaban'dan başka daha önce ölen oğullarının olup olmadığını mevcut kaynaklarımızla kesinleştirmek imkânsızdır.

Vakfın 1486 yılında yapılan tahririnde Kızıldeli oğullarından Gülşehri, İlyas, Bilal, İshak ve Sinan'ın ortaklaşa olarak (ber-vech-i iştirak) vakfı tasarruf ettikleri kaydedilmiştir (TT 20: 264). Eğer Kızıldeli'nin Şaban Dede'den başka oğlu vakıf tasarruf edecek kadar yaşamadıysa bu beş kişinin Şaban Dede'nin çocukları oldukları söylenebilir. Aynı defterde üçüncü nesil, "evlâd-ı sâhib-i vakf" başlığı altında şöyle kaydedilmiştir: İlyas oğlu Yusuf, İlyas oğlu Davud, Gülşehri oğlu Ahi Evren, İbrî oğlu Turak, Bilal oğlu Abdu'l-Vahhâb, Sinan Dede oğlu Nurbahş, Sinan Dede oğlu Hızır, İshak oğlu Ahmed, İshak oğlu Ali Kuli, Bilal oğlu 'Abd 'Ali (TT 20: 264). İkinci göbek arasında ismi geçmeyen İbrî isimli birisinin oğlu olan Turak, vakıf sahiplerinin çocukları arasında kaydedilmiştir. Buradan Şaban Dede'nin altıncı oğlu İbrî'nin 1486 yılından önce öldüğü anlaşılmaktadır. Aslında takip eden dönemlerde tutulan tahrir defterlerindeki kayıtlara bakılarak Kızıldeli neslinin hemen hemen tam bir soyağacını çıkarmak mümkündür. Ancak burada esas konudan sapmamak için daha ileriye gidilmeyecektir.¹⁴

¹² İstanbul Atatürk Kitaplığı'nda bulunan bu defterin ilgili bölümleri I. Beldiceanu-Steinherr tarafından yayınlanmıştır (Beldiceanu-Steinherr, 1999: 71).

¹³ Bu defterin ilgili bölümleri I. Beldiceanu-Steinherr tarafından yayınlanmıştır (Beldiceanu-Steinherr, 1999: 71).

¹⁴ Dikkatli okuyucu Malatya Hekimhan'a bağlı Darıyeri merkezli Kızıldeli ocağından gelen sözlü kültüre dayalı bilgi ile tarihsel gerçek arasındaki şaşırtıcı benzerliği hemen fark edecektir. Yukarıda bahsedildiği üzere, bu ocağa mensup

b. Hacı Bektaş Veli ile İlişkisi:

Bektaşî geleneğine mensup bütün kaynaklar Seyyid Ali Sultan'ı Hacı Bektaş Veli ile bir şekilde ilişkilendirmektedirler. Velayetname, onu doğrudan Hacı Bektaş tarafından görevlendirilmiş bir gazi derviş olarak anlatmaktadır. Buradaki söylenceye göre, Horasan'da Kırklar'ın rüyasına giren Peygamber onları Rumeli fethine memur ettikten sonra bu işi nasıl yapacaklarını açıklar. Onlara, Rum'da önce Hacı Bektaş dergâhına varmalarını ve orada gerekli hizmeti yerine getirmelerini söyler. Daha sonra Hacı Bektaş, bellerine himmet kılıcını kuşatıp ne yapmaları gerektiğini talim edecektir. Peygamber ayrıca Hacı Bektaş'ın rızasının dışına çıkmamalarını Kırklar'a iyice tembih eder.

Kırklar, Seyyid Ali Sultan da içlerinde olduğu hâlde Horasan'dan Rum'a doğru yola koyulurlar. Peygamber'in emrettiği gibi önce Sulucakarahöyük'e gelip Hacı Bektaş Veli'ye durumu arz ederler. O bunların her birini bir hizmete tayin eder. Üç gün içinde hizmetlerini tamamladıktan sonra görev dağılımını öğrenmek üzere Kırklar tekrar Hacı Bektaş Veli'nin huzurunda toplanırlar. Hünkâr, Seyyid Ali Sultan'ı Kırklar'ın başına serdar tayin edip diğerlerine onun emrinden çıkmamaları hususunda tembihte bulunur. Daha sonra Emir Sultan'ı sancaktar, Seyyid Rüstem Gazi'yi kazasker, Abdüssamed Fakih'i imam, Seyyid Zâl'i saka, Seyyid Ahmed'i kılavuz, Seyyid Hamza ile Seyyid Furkî ve Ufkî'yi borazancı tayin eder. Geri kalana da kılıç kuşattıktan sonra Kırklar'ı Orhan Bey'e (bazı nüshâlarda Yıldırım Han) gönderir (Yıldırım, 2007: 162-63). Pir-evi'nden ayrılan Kırklar Orhan Bey ile buluşur ve Rumeli'ni fethetmeye başlarlar.

Velayetnamenin ilerleyen sayfalarında Hacı Bektaş Veli'den sadece bir yerde dolaylı olarak bahsedilmektedir. Rumeli'nde gerçekleşen bir dizi fetihden sonra Seyyid Ali Sultan Kırklar'la beraber gazilerden ayrılır ve geri kalan yerlerin fethi işini Evrenos Gazi liderliğindeki gazilere bırakır. Muhtemelen dergâhını kurduğu Tanrı Dağı yakınlarında bir yerde en son kaleyi fethettikten sonra Kızıldeli, erenleri toplayıp onlara artık belirli yerlerde yerleşip tekke kurmalarını ve irşat faaliyetinde bulunmalarını söyler. Velayetname'nin ifadesinden anlaşıldığına göre, hem fetihler sonunda yerleşip dergâhlar kurmak hem de bu dergâhların nerelerde kurulacağı Kırklar'ın serdarı Seyyid Ali Sultan'a en başta Hacı Bektaş Veli tarafından talim edilmiştir.¹⁵

insanlar Seyyid Ali Sultan'ın Şaban Abdal, Bal Abdal ve Kara Abdal isimli üç oğlu olduğuna inanmaktadırlar.

¹⁵ Velayetnamemetni şu şekildedir:

“Eyledi cemiyeti anda temâm,
Her birine nush u pend-i ihtimâm
Her ne emr itmiş ise Kutb-ı Cihân
Anlara nutka gelüb kıldı beyân
Pir-evi'nden aldığı irşâd ile
Anlara hükm eyledi dilşâd ile
Kırklara ruhsat virildi ol zemân
Azm-i mesken eylediler ân be ân.” (Yıldırım, 2007: 177-78)

Kızıldeli'nin Hacı Bektaş Veli ile bağlantısı nefeslerde de belirgin bir şekilde işlenmektedir. Hâlk arasında yaşayan inançlar ve ortak bellekteki bilgidен beslenen Bektaşî şairleri, onu Hacı Bektaş Veli'nin batın bilgisinin varisi olarak anlatmaktadırlar. Ancak - biraz da nazım tarzında yazmanın doğası gereği - Kızıldeli'nin Hacı Bektaş'ın manevi mirasına varisliğinin kronolojik çerçevesi muğlak bırakılmıştır. Kızıldeli, Hacı Bektaş'la görüşüp doğrudan kendisinden mi el aldı yoksa arada başka hilafet hâlkaları var mı idi; bu açıkça ifade edilmemektedir. Ancak Abdal Musa'nın da çoğu zaman diğer ikisi ile beraber anılması dolaylı olarak fikir vermektedir. Bu husus ayrıca ele alınacağından burada sadece Kızıldeli – Hacı Bektaş Veli ilişkisine bakılacaktır.

16. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Kazak Abdal (Ahmed) bir şiirinde onu Hacı Bektaş'ın sırrı olarak nitelemektedir.¹⁶ 16. yüzyılın meşhur Bektaşî şairi Kul Himmet bir şiirinde onun manevi otoritesinin Hacı Bektaş Veli'ye dayandığını açık bir şekilde ifade etmektedir: “Pir dediler Ali'ye / Hacı Bektaş Veli'ye / Hacı Bektaş tacını / Verdi Kızıldeli'ye” (Koca, 1990: 167). Tevfik mahlasıyla yazılan bir şiirde aynı anlayış ve inanç şu şekilde terennüm edilmektedir: “Hacı Bektaş fermanıyyla inandım / Rumeli serdarı Seyyid Ali'ye” (Noyan, 2000: 292-93). Aynı şair “Horasan Müлкü'nden Rum'a geçenler / Hünkâr Hacı Bektaş Şah Seyyid Ali / Hakikat tasından şarap içenler / Hünkâr Hacı Bektaş Şah Seyyid Ali” diye başlayan ve her kıtası “Hünkâr Hacı Bektaş Şah Seyyid Ali” mısraıyla tamamlanan nefesinde Kızıldeli'nin Rum diyarında Hacı Bektaş'tan sonra gelen en önemli tasavvuf önderlerinden olduğunu vurgulamaktadır (Noyan, 2000: 293). Yukarıda alıntılanlardan başka Seyyid Ali Sultan'ı Hacı Bektaş isminin yanında ya da onun hâlifeleri arasında anan nefesler çoktur. Bu nefeslerin bir kısmını aşağıda başka bir başlık altında inceleyeceğiz.

19. yüzyıl sonlarından itibaren Bektaşî çevrelerinde yazılmış telif eserlerde Kızıldeli'nin Hacı Bektaş'a intisabına dair net ifadeler rastlanmaktadır. Ahmet Rifat Efendi onun Horasan'dan Rum'a ilk geldiğinde Hacı Bektaş dergâhında yerleştiğini ve burada bir süre derviş hayatı sürdürdüğünü yazmaktadır. Ahmet Rifat Efendi'ye göre Kızıldeli tasavvuf yolunda belli bir merhâle kat ettikten sonra Hacı Bektaş'ın **manevi işareti ve izni** ile Rumeli'ne geçmiş, birlikte götürdüğü Mürsel Baba¹⁷ ile beraber bir süre Rumeli'nde seyahat ettikten sonra Dimetoka yakınlarında zaviyesini inşa edip orada yerleşmiştir.¹⁸

¹⁶ “Benim pirim Hacı Bektaş Veli'dir / Pirim de piri Merdan Ali'dir / Seyyid Ali Sırrı Sultan Veli'dir ...” (Gölpınarlı, 1992: 108-109). Turgut Koca üçüncü mısrayı “Seyyid Ali Sultan kendisidir” şekline nakletmektedir (Koca, 1990: 225).

¹⁷ Kaynaklarda Balım Sultan'ın babası olarak rivayet edilmektedir. Soyunun Yusuf Bâli, Resul Bâli ve Hızır Lâle yoluyla Kadıncık Ana ve İdris Hoca'ya çıktığı söylenmektedir. Bu husus aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

¹⁸ “Rumeli'nde vâkı' Dimetoka kazasında defîn-i hâk-i itirnak olan Seyyid Ali Sultan ki Horasan erenlerinden Seyyid Hasan Ata'nın oğlu olup ibtidâ Rum'a teşriflerinde Dergâh-ı Hazret-i Pir'e ferş-i seccâde-i tecerrüde nice zaman hücre-nişin-i ikâmet ve nice yıllar çile ve erba'in ve hâlvet çıkarıp tasfiye-i nefis ile mazhar-ı keşf ü kerâmet olduktan sonra izn ü işâret-i ma'nevîyye-i Hazret-i Pir ile Rumeli cânibine seyahatında mûma-ileyh Mürsel Baba'yı beraber almış ve birlikte seyahat etmişler idi. Kazâ-yı mezkûrda ihyâ ve inşâ-i zâviyye ile orada kaldıklarında Mürsel Baba dahi beraberce kalıp nefis-i kasabada hâlâ isimlerine mensûb zâviyyede hücre-nişin olmuşlar idi.” (Ahmet Rifat Efendi, 2007: 314). Esas itibarıyla *Mir'âtü'l-mekâsîd*'a dayandığı anlaşılan Bektaşî Sırrı yazarı Ahmet Rıfka da eserinde aynı

Ahmet Rifat Efendi'nin kaydında bazı noktalar dikkat çekicidir. Öncelikle, Kızıldeli'nin Hacı Bektaş zamanına yetişmediği açıkça ifade edilmektedir. O, Hünkâr'ın vefatından sonra dergâha gelmiş ve burada bir süre dervişlik yapmıştır. Kızıldeli'nin dergâha dışarıdan (Horasan taraflarından) geldiği ve derviş olarak girdiği dikkate alınırsa o sırada dergâhın başka bir şeyhinin olması gerektiği anlaşılacaktır. Dolayısıyla Ahmet Rifat Efendi'ye göre Kızıldeli doğrudan Hacı Bektaş talebesi/hâlifesi olamaz. Öte yandan, Dergâh-ı Pir'de belli bir süre dervişane yaşadığından sonra keşif ve keramet sahibi olunca Hacı Bektaş tarafından Rumeli'ne geçmek için "manevi" olarak yönlendirildiği ifade edilmektedir ki bu ifade Hünkâr'ın o zaman hayatta olmadığına açıkça delalet etmektedir. Oysa ki Velayetname, Kızıldeli ve arkadaşlarını Rumeli'ne geçmeden önce Hacı Bektaş Veli ile doğrudan görüşürmektedir. Dikkat çekici bir diğer nokta, Ahmet Rifat Efendi'nin Rumeli'ne geçişi seyahat diye nitelemesi ve fetihlerden hiç bahsetmemesidir. Gerek Velayetname gerekse *Mir'âtü'l-mekâsîd*'in ortaya koyduğu tablodan Hacı Bektaş ile Kızıldeli'nin herhangi bir aile ilişkisinin olmadığı, Kızıldeli'nin Hacı Bektaş'ın tasavvuf alanına dışarıdan gelerek sonradan dâhil olduğu anlaşılmaktadır (bkz. Tablo 3).

Tevfik Oytan bizce meçhul bir yazmadan benzer bilgiler nakletmektedir. Oytan'ın "yazma bir mecmua" demekle yetindiği kaynaktan aktardığına göre Seyyid Ali Sultan Hacı Bektaş'ın hâlifelerindendir¹⁹; Pir'in vefatından sonra dört yıl Pir-evi'nde şeyhlik yaptıktan sonra MürselBali²⁰'yi de yanına alarak Rumeli'ne geçmiş ve Dimetoka'da dergâh tesis etmiştir (Oytan, 2007: 349-50). Bedri Noyan Dedebara ise diğer yazılı eserlerde rastlamadığımız şu iddialara yer vermektedir:

"Hacı Bektaş Veli vefat edince Seyyid Ali Sultan Pir-evi'nde Postnişin olmuş, Rumeli fütuhâtına katılmak için Padişah kuvvetlerine katılmış, yerine Habib Emirci'yi²¹ bırakmış,

bilgiyi tekrar ettikten sonra Seyyid Ali Sultan'ın "Tarîkât-ı Bektaşîye'nin ekâbirinden" olduğunu ifade etmektedir (Ahmed Rifkî, 1328:12).

¹⁹ Burada "hâlife" kelimesinin Hacı Bektaş'ın doğrudan talebesi olmuş ve arkasından yolunu süren kişi anlamında mı yoksa Hacı Bektaş Yolu'nun önemli önderlerinden biri anlamında mı kullanıldığı yeterince açık değildir. Ancak aynı cümlede Seyyid Ali Sultan ile "Hülafe-i Pir" olarak sayılan diğer isimlere bakınca (Sarı Saltuk, Sarı İsmail, Hacım Sultan ve Abdal Sultan) birinci anlam kastedildiği kanaati oluşmaktadır. Öte yandan aynı yazma, ilerleyen satırlarda Hacı Bektaş'ın hizmetinde 366 hâlifesinin olduğunu ve bunlar içinde en önemlilerinin Cemal Sultan, Sarı İsmail, Hacım Sultan, Seyyid Kadı, Ali Baba, Pirayi Sultan, Barak Baba, Bahaeddin Yahya Paşa, Atlaspuş, Dost Huda ve Hızır Samut olduğunu söylemektedir. Görüldüğü gibi Hacı Bektaş'ın hizmetine bakan önemli hâlifeleri arasında Seyyid Ali Sultan sayılmamıştır. Buradan hareketle ikinci mananın kastedildiğini düşünmek yerinde olacaktır.

²⁰ Bu meçhul yazma da diğer kaynaklara mutabık olarak Mürsel Bali'yi Balım Sultan'ın babası olarak anlatmaktadır. Ancak burada temel bir fark vardır. Meçhul yazmamıza göre İdris Hoca'nın karısı Kutlu Melek'ten başka bir de bunların kızı Fatma Nuriye Bacı (Kadıncık Ana) vardır ki bu Hacı Bektaş'ın nikâhlı zevcesidir. Önceki çiftin oğlunun adı Hızır iken Hünkâr'ın Fatma Nuriye'den olma oğlunun adı Timurtaş'tır. Hünkâr buna İdris Hoca'nın oğlu Hızır'ı işaret ederek "Hak mu'nin Hızır lalan olsun" dediği için adı Hızır Lala Timurtaş kalmıştır. Hacı Bektaş'tan sonra yerine Hızır Bali postnişin olmuş ondan sonra da Timurtaş posta geçmiştir. Timurtaş'ın iki oğlu Resul ve Mürsel Bali olup çelebiler bunların soyundan gelmiştir. İşte Kızıldeli ile Rumeli'ne geçen ve Balım Sultan'ın babası olan Mürsel Bali Timurtaş'ın oğlu Hacı Bektaş'ın torunudur (Oytan, 2007: 349). Görüldüğü gibi bu anlatım Kızıldeli'nin kim olduğu dışında *Müdafaa* ile uyum içindedir (bkz. Tablo 4).

²¹ Bu Habib Emirci, *Hacı Bektaş Velayetnamesi*'nde Kadıncık Ana'dan Hünkâr'ın himmeti ile (burnundan akan kanın içine karıştığı abdest suyunu içmesi sonucu) dünyaya gelen üç oğlandan ilki olmalıdır. Velayetnameye göre

akınlara girmişti. Sonraları Timur ortalığı karıştırdıca Pir-evi'ni kapatmıştı” (Noyan, 1998: 247). Şevki Koca kaynak belirtmeden Seyyid Ali Sultan'ın mücerred babalardan olup²² 1385 – 1387 tarihleri arasında Kızıldeli dergâhı postnişini olduğunu ve 1387 yılında Pir-evi postnişinliğine getirildiğini yazmaktadır. Koca'ya göre 1389 yılında Kosova Savaşı'na katılmak üzere yerine Habib Emirci'yi vekil bırakarak Pir-evi'nden ayrılmıştır (Koca, 2005: 286).

Henüz yazıya geçirilmemiş söylencelerde de Kızıldeli'nin Hacı Bektaş ve Pir-evi bağlantısı canlı bir hatıra olarak yaşamaktadır. Ali Kaykı dedesinden duyduklarını şöyle anlatmaktadır: Edirne fethinden sonra Kızıldeli bir süre Pir-evi'ne gidip orada post-nişin olarak kalmış. I. Murad ısrarla savaşa çağırınca yerine post-nişin olarak Resul Bali'yi bırakıp tekrar Rumeli'ne geçmiştir.²³

Yukarıdaki değerlendirmelerden açıkça anlaşılacağı üzere Bektaşî geleneğin farklı tezahürleri olan kaynakların tümü Kızıldeli ile Hacı Bektaş Veli arasında bir bağ kurmaya çalışmaktadır. Bazılarında bu bağ doğrudan bel evlatlığına kadar götürülürken (Çelebi, 1328: 5) diğerleri bu ilişkiyi manevi düzlemde tutmakta, Kızıldeli'yi Hacı Bektaş'ın sırrının varisi ve hâlifesi olarak anlatmaktadırlar.

Ancak bu ikinci grup kaynakların - ki *Müdafaa* dışındaki kaynaklarımızın hepsi bu gruba girmektedir - çoğunda da Kızıldeli'yi Hacı Bektaş Veli'yle alevî ilişkisi olan şahsiyetlerle bir şekilde ilişkilendirme gayreti görülmektedir. Bu gruba giren kaynaklardan özellikle geç dönemde yazılan telif eserlerde Seyyid Ali Sultan'ın Mürsel Bali'ye (Balım Sultan'ın babası) hâmilik yaptığı, onu beraberinde Rumeli'ne götürdüğü ısrarla vurgulanmaktadır. Esas itibarıyla *Hacı Bektaş Veli Vilayetnamesi*'ne dayanan Babagân görüşüne göre Kızıldeli'nin Hacı Bektaş ile hiçbir şekilde alevî ilişkisi yoktur; Hacı Bektaş sahasına sonradan iltihak etmiştir. Aile ile ilişkisi Hızır Lale (Bali)²⁴'nin diptorunu olan Mürsel Bali'yi himaye etmesi ile sınırlıdır. Ancak bu kaynaklara göre Seyyid Ali Sultan'ın Hünkâr ile manevi ilişkisi şüphe götürmemektedir. O Pir'in vefatından sonra bir süre Pir-evi'nde postnişinlik yapmıştır. Velayetnamede aynı paralelde Kızıldeli'nin Hacı Bektaş Veli'ye intisabını vurgulamakta, ancak kronolojik bir hata yaparak bu intisabın yüz yüze görüşme ile gerçekleştiğini ifade etmektedir.

Kadıncık Ana'dan olma diğer iki oğlan Mahmud ve Hızır Lâle'dir ki Hacı Bektaş Veli bunları manevi evlat edinmiş ve “yurdunun bekçileri” ilan etmiştir. Habib'in Kaasım adında bir oğlu olmuş ve ondan sonra soyu yürümemiştir. Mahmud genç yaşta vefat etmiş dolayısıyla evladı olmamıştır. Hünkâr'ın “yurdunun bekçileri” Hızır Lâle'nin soyundan devam etmiştir (Gölpınarlı, 1995: 61-62; Noyan, 1996: 321-24).

²² Şevki Koca'nın bu iddiasında yanıldığı yukarıda bahsedilen arşiv kayıtlarından açıkça ortaya çıkmaktadır. Zira Kızıldeli'nin oğlu Şaban Dede yerine dergâhın vakfını tasarruf etmiştir. Bu durumda şeyhin mücerred olması imkansızdır.

²³ 30 Ocak 2010 tarihinde Ali Kaykı ile yaptığım söyleşiden.

²⁴ Bu görüşe göre Hızır Lale, Kadıncık Ana'nın Hünkâr'ın abdest suyuna karışan kanı içmesi neticesinde İdris Hoca ile ikisinin evliliğinden tevellüt eden üç çocuktan birisidir.

c. “Bektaşî Tarikatı”nın Oluşum Sürecindeki Rolü

Geleneksel kaynaklarımız Bektaşî Tarikatı’nın Hacı Bektaş Veli ile başlayıp Balım Sultan ile tamamlanan oluşum sürecinde Seyyid Ali Sultan’a başat bir rol biçmektedirler. Balım Sultan’dan öncesini Bektaşî tarihinde tarikat öncesi dönem diye nitelersek, Seyyid Ali Sultan bu dönemim üç büyük şeyhinden birisidir. Bektaşî geleneğine göre, Hacı Bektaş Veli’nin öğretileri ile başlayıp Abdal Musa ile Osmanlı dünyasında yayılarak gelişen “Bektaşîlik”, Kızıldeli ile Rumeli’ne taşınmış ve bir “yol” hâline gelmiştir. Kızıldeli’nin Bektaşî Tarikatının oluşum sürecine katkıları müstakil bir makalede ele alındığından (Yıldırım, 2010) burada kısaca işaret etmekle yetineceğiz.

d. Rumeli Fethindeki Rolü:

Seyyid Ali Sultan’ın Rumeli’nde gerçekleştirilen ilk fetihlerde önemli bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Arşiv kayıtları başta olmak üzere çağdaş kaynaklar bu hususta ikna edici bilgiler sunmaktadır. Mevcut kaynaklar çerçevesinde Seyyid Ali Sultan’ın tarihsel hayatı ve Rumeli fethinde oynadığı rol başka çalışmalarda değerlendirildiğinden (Yıldırım, 2007; Yıldırım, 2009) burada işin tarihsel yönü ele alınmayacaktır.

Onun yerine şeyhin dervişleri ile beraber Rumeli fetihlerine katılması ve bu süreçte etkin bir rol oynamasının kendisinden sonra Bektaşî ortak belleğinde nasıl yerleştiğini gözlemlemeye çalışacağız.

Kızıldeli’nin hayatına dair ortak bellekte yer alan bilginin yazı ortamına aktarılmış muhtemelen ilk örnekleri *Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi*’nde yer almaktadır. Öte yandan Velayetname, Kızıldeli’nin efsanevi hayatına dair en kapsamlı metindir. Bu sebeple analizlerimize Velayetname ile başlamak kaçınılmazdır. Velayetname baştan sona Seyyid Ali Sultan ve 39 arkadaşının gazilerin önünde Rumeli’ni nasıl fethettiklerini anlatmaktadır. Hatta Velayetnamenin yazılmasındaki başlıca sebebin Kızıldeli ve Kırklar’ın bu fetihlerdeki başat yerini vurgulamak olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Velayetname metninin kurgusu açıkça bu niyeti yansıtmaktadır.

Dahası, metnin girişine yerleştirilen cümle doğrudan bu amacı ifade etmektedir: “Amma ba’d, ma’lum ola ki Rumili’ni feth eyleyen gazi erenleri ne vechile tarîkde cehd eyleyüb gayret kemerin meyânlarına muhkem bend iderek burhan ve kerametler izhâr idüb cihânda nice nice erlere mu’ayyen ve zâhir oldılar” (Yıldırım, 2007: 161). İleriki satırların da hemen tamamı Kızıldeli ve arkadaşlarının Rumeli’ndeki kaleleri arka arkaya nasıl fethettiklerini anlatmaktadır.

Velayetname metninin bir tarih kaynağı olarak değerlendirilmesi daha önceki çalışmalarda yapılmıştır (Yıldırım, 2007; Yıldırım, 2008). Burada daha çok Bektaşî ortak belleğini taşıyan diğer kaynaklar üzerinde duracak, Velayetname için adı geçen çalışmalara göndermede bulunmakla yetineceğiz. Yine nefeslerle başlayacak olursak, Virani’nin adeta Velayetnamenin

özeti mahiyetindeki şu nefesi Kızıldeli'yi her şeyden evvel "Rumeli fatihi" olarak tasvir etmektedir (Bayrı, 1959: 80-81; Ergun, 1955: 225-26; Viranî, 1998: 18-19):

Biz **Urum** *abdahıyız serdârımız* Kızıl Veli
 Çeşmimizde şu'le-i envârımız Kızıl Veli
 Bülbül-ü şeyda biziz gülzârımız Kızıl Veli
 Dinimiz, imanımız, ikrârımız Kızıl Veli
 Nur-ı Ahmed Haydar-ı Kerrarımız Kızıl Veli
 Kande baksak dem be dem didarımız Kızıl Veli

...

Ol vilayet ma'deni **serdar-ı şah-ı gaziyan,**
 Rahmet-i deryasına gark oldu cümle aşıyan
Na're ursa ta'ba düşerdi zemin ü asman
Tığı darbından yere geçti lain-i bed-güman
 Nur-ı Ahmed Haydar-ı Kerrarımız Kızıl Veli
 Kande baksak dem be dem didarımız Kızıl Veli

...

Ey Virani damenin elden koma şahın müdam
 Ta olasın gün be gün şahın yolunda müstedam
 Hubb-u evladın hakkıyçün eylegil anı tamam
 Kim bu methi yad ider şam-u seherde ya İmam
 Nur-ı Ahmed Haydar-ı Kerrarımız Kızıl Veli
 Kande baksak dem be dem didarımız Kızıl Veli
 Pir Sultan mahlaslı bir başka nefeste Seyyid Ali Sultan'ın kırkların başında Rumeli'ne geçişi, oraları fethedişi ve nihayetinde dergâhlar kurup "canlar uyarışı" şöyle ifade edilmektedir (Aslanoğlu, 2000: 395-96):

Kırklar Rumeli'ne sökün eyledi

Döndü geri cümlesine söyledi
Bir etek kum ile derya bağladı
Kırklara serçeşmesin pirim Ali
 Cümlemizden ulusun Kızıldeli
 Kırklar Urum'a geçti duydun mu?
 Tanrı'nın arslanı geldi bildin mi?

...

Kırklar bir bir arda sökün eyledi
 Domuz kafirlerin yolun bağladı
 Tanrı'nın arslanı imdâd eyledi
Kırklara serçeşmesin pirim Ali
 Cümlemizden ulusun Kızıldeli
 Geldi Kazova'yı duman bürüdü
 Kara kafirlerin yağı eridi
 Allah Allah deyip Kırklar yürüdü

Kırklara serçeşmesin pirim Ali
 Cümlemizden ulusun Kızıldeli
 Kırklar Rumeli'nde mekan tuttular
 Makamlar açtılar çırak yaktılar
 Bütün kafirleri dine çektiler
Kırklara serçeşmesin pirim Ali
 Cümlemizden ulusun Kızıldeli

Yine Pir Sultan mahlaslı bir başka şiirde “Çekti sancağımı dağlar dolandır / Mü'min olan canlar aşka bulanır” (Öztelli, 1985: 185-86) dizeleriyle Kızıldeli'nin gazi yönü vurgulanmaktadır. Seyyid Ali Sultan'ın hem zahirde hem batında Rumeli serdarı olduğunu, 19. yüzyıl Bektaşî şairi Tevfik şöyle ifade etmektedir: “Hacı Bektaş fermanıya inandım / Rumeli serdarı Seyyid Ali'ye / Zahir batın himmetine dayandım / Kul oldum ta candan Seyyid Ali'ye” (Noyan, 2000: 292-93). Tevfik bir başka nefesinde aynı “hakikati” şu dizelerle anlatmaya çalışmaktadır: “Horasan mülkünden Rum'a geçenler / Hünkâr Hacı Bektaş Şah Seyyid Ali / ... / Biri mü'minlerin kiblegâhıdır / Biri Rumeli'nin padişahıdır / ... / Biri yürütmüştür cansız duvarı / Biri tığlamışdır cümle küffarı” (Noyan, 2000: 293).

Yine Velayetnamenin güzel bir özeti hüviyetindeki Geda Muslu'nun şu şiiri Kızıldeli'nin “Rumeli fatihi” ve “gazi-derviş” imajının Bektaşî ortak hafızasında 17. yüzyılda hâlâ ne kadar canlı olduğunu ortaya koymaktadır (Noyan, 2000: 294-95; Koca, 1990: 219-20):

Erenler serveri ol sırrım Ali
Serçeşme olmuştur Urum'eline
Ağaçtan Zülfikar ol gerçek veli
 Evvel tekbir aldık Pir'in beline
 Abdal Musa Sultan Şah himmet kıldı
Dayandı kılıcı Şah taşı böldü
Bütün Urum'eli İslama geldi
Fetih surelerin almış eline
Kırklar azmeyledi Elmalı şehri
Boğazhisarı'nda ol böldü nehri
Bol yerde (Bolayır'da) küffara eyledi kahrı
Oı dem kılıç aldı pirim eline
 Bilin Tanrı Dağı Şah'ın otağı
 Hışm-ı Şah'tan **kanlar kuşattı dağı**
 Gelibolu üstünde Kuru Dağ'ı
 Oı deme aşık oldu Şah'ın eline
Şahımın refiki gaziler beyler
Hışm eder küffara ciğerin dağlar
 Gerçek âşıkların medhini eyler
 Oı dem aşık oldum pirin yoluna

Pirim himmet ile **sancak getirir**
Kalenin temelin alt-üst götürür
 Tanrı Dağ kurbünde çökmüş oturur
 Mekrenimdir (meskenimdir) deyu gelir yerine
 Seyyid Ali Sultan **kırkların başı**
Nevruz (Evrenuz) beyleridir yârı yoldaşı
 Görün Sarıkız'da ol çaldı taşı
 Ol dem kuvvet verildi pirin koluna
 Horasan mülkünden Hoy'dandır aslı
 Şah İmam Hasan'dır pirimin nesli
 Mürşidine bend ol ey Geda Muslu²⁵
 Kıyamette olsun eli eline

Yusuf Dede²⁶'nin Seyyid Ali'ye övgü olarak yazdığı bir nefesinde şeyh, yine benzer ifadelerle tasvir edilmektedir: “Olisersin dedi Kırklar'a ser-tâc / Rumelin küffarı lütfuna muhtâc” (Koca, 1990: 656-57). Pâkî maslasıyla yazılmış bir başka nefeste Kızıldeli'nin, Gelibolu'dan geçip Rumeli'ni “tahta kılıcı” ile nasıl fethettiği, kerametler göstererek oraların kafirlerini nasıl imana getirdiği yukarıda ortaya konulan genel çerçeveye mutabık bir şekilde anlatılmaktadır: “Gelibol'dan geçti Hakk'a dayandı / Tahta kılıç al kanlara boyandı / Bürhanın görenler geldi inandı / Eşiğine Seyyid Ali Sultan'ın” (Koca, 1990: 894-95). Pir Sultan'a atfedilen bir nefesteki şu dizeler Rumeli ile Kızıldeli isminin ne kadar özdeşleştiğini göstermektedir: “Benim şahım gelişinden bellidir / Ak elleri deste deste güllüdür / Kızıl Veli Sultan Urum ellidir / Niyaza varmanın günleri geldi” (Eyuboğlu, 1997: 90).

Kızıldeli'nin Rumeli fetihlerinde öncülük ettiğine dair hatıralar yöre insanları arasında hâlâ yaşamaktadır. Hâlen İstanbul'da yaşayıp Kızıldeli süreğinin bir kolunun babası olan Lütfi Aykurt, atadan-dededen duyduklarına göre Kızıldeli'nin I. Murat ordularıyla beraber Rumeli fetihlerine katıldığını ve sonunda I. Murat tarafından vakfedilen arazide dergâhını kurduğunu söylemektedir.²⁷ Yine Trakya'da Kızıldeli süreğinin bir başka kolunun babası olan Mehmet Koç, Seyyid Ali Sultan'ın Rumeli'nde gerçekleştirdiği keramet dolu gazaların yörede eskiden beri anlatıldığını ifade etmektedir.²⁸

Nasuhbey Köyü'nden Ali Kaykı da, çocukluğunun dedesinden Seyyid Ali Sultan'ın kerametlerle dolu gaza hikâyelerini dinleyerek geçtiğini söylemektedir. Yörede yaygın

²⁵ 17. yüzyıl şairidir. Kızıldeli ocağından el almış bir Yeniçeri şairidir (Koca, 1990: 218).

²⁶ 1834 yılında Tekirdağ'da doğmuş ve 80 yaşlarında iken vefat etmiş bir Bektâşi şairidir (Koca, 1990: 656).

²⁷ Lütfi Aykurt'la 26 Mart 2004 tarihinde yapmış olduğu söyleşin dökümünü benimle paylaşma nezaketini gösteren Ayhan Aydın'a teşekkür ederim.

²⁸ Mehmet Koç'la 21-22 Kasım 2004 tarihlerinde Ayhan Aydın'ın gerçekleştirdiği söyleşi. Bu söyleşinin dökümünü benimle paylaşan Aydın'a teşekkür ederim.

söylenceye göre, Kızıldeli ile beraber Kırklar Rumeli'ni fethetmek üzere gelmişler. Çanakkale Boğazı'ndan karşıya geçtikten sonra önce Çimpi kalesini, arkasından Bolayır'ı ele geçirmişler. Bolayır'ın fethi sırasında Süleyman Paşa şehit olunca, ordunun komutası Seyyid Ali Sultan'a geçmiş. Oradan İpsala, Malkara, Dimetoka'nın da içinde bulunduğu bir dizi kaleyi fethettikten sonra, Edirne önlerine gelmişler. Edirne alındıktan sonra Kızıldeli Pir-evi'ne dönüp bir süre postnişinlik yapmış. Ancak I. Murat'ın daveti üzerine gazaya katılmak üzere geri Rumeli'ne geçmiş. En sonunda I. Murat şimdiki tekkenin bulunduğu bölgeyi vakfetmiş ve Kızıldeli orada dergâhını kurup yerleşmiş. Tabii çok kısa özetlediğimiz bu hadiseler sırasında bir dizi kerametler gösterilmiş.

Henüz yazıya geçirilmeyip yöre insanının ortak belleğinde yaşayan bu bilgiler Velayetname ile hem hikâyenin safhaları hem de kerametler açısından şaşırtıcı bir uyum sergilemektedir. Aşağıda her iki bilgi öbeği, keramet hikâyeleri üzerinden karşılaştırılacaktır. Burada Kızıldeli'nin "Rumeli fatihi" ve "gazi derviş" imajının Trakya'nın inanç ve folklor dünyasına damgasını vurduğunu ifade etmekle yetinelim.²⁹ Velayetnamede Kızıldeli ve Kırklar önderliğinde gerçekleştirilen fetihlerin her birine kerametler eşlik etmektedir. Çanakkale boğazını geçmek için Rum kayıkçıların yardım etmemesi üzerine eteğine aldığı kumları denize saçarak üzerinde yürümekten başlayan keramet hikâyeleri metnin sonuna kadar devam etmektedir. Sözlü kültürün ya da ortak belleğin bir diğer tezahürü olan nefeslerde de bu kerametlere atıflar yapıldığı görülmektedir. Aynı şekilde yöre insanları arasında da benzer hikâyeler hâlâ anlatılmaktadır. Bu üç kaynak mukayeseli olarak ele alındığında, ortaya çıkan uyum - eğer biri diğerinden alınmadıysa - her üçünün de ortak bir bellekten beslendiğini göstermektedir. Aşağıda nefesler ve sözlü kültürde Kızıldeli'ye atfedilen keramet hikâyelerini Velayetname ile karşılaştırıp bazı sonuçlara ulaşmaya çalışacağız. Velayetnameye göre Çanakkale boğazından karşıya geçmek isteyen Kırklar ve gaziler, Rum kayıkçılardan kendilerini taşımalarını isterler.

Teklif reddedilince Kızıldeli gazaba gelip, eteğine aldığı kumları deniz üzerine serpererek üzerinde yürümeye başlar. Bu durumu gören Rum kayıkçılar dehşete kapılır ve gazileri taşımaya razı olurlar (Yıldırım, 2007: 165). Aynı hikâye Pir Sultan mahlaslı bir şiirde de şöyle anlatılmaktadır: "Kırklar Rumeli'ne sökün eyledi / Döndü geri cümlesine söyledi / Bir etek kum ile derya bağladı" (Aslanoğlu, 2000: 395-96). Yine Pir Sultan bir başka nefesinde "Yıldız salını ayağına getirir / Bir avuç toprakla hudut geçirir" dizeleriyle bu olaya gönderme yapmaktadır (Öztelli, 2004: 121-22). Geda Muslu baştan sona Seyyid Ali Sultan'ı övdüğü şiirinde bu hadiseden şöyle bahsetmektedir: "Boğazhisarı'nda ol böldü nehri / Bolayır'da küffara eyledi kahrı" (Noyan, 2000: 294-95). Aynı hikâye Ali Kaykı tarafından da, dedesinden duyduğunu söylemek suretiyle bu satırların yazarına anlatılmıştır.

Velayetname, Kızıldeli'nin kılıcı ile bir kayayı salatalık gibi biçtiğini yazmaktadır. Buradaki anlatıma göre, fetihler tamam olduktan sonra Kırklar'ın her biri Kızıldeli'nin emri ile

²⁹ Ali Kaykı ile 30 Ocak 2010 tarihinde gerçekleştirdiğim söyleşi.

önceden belirlenmiş olan yerlere varıp yerleşirler. Kızıldeli ise Sarı Kızıl yaylasına varınca yoluna büyük bir kaya çıkar. O kılıcını çıkarıp kayayı parça parça eder (Yıldırım, 2007: 178). Pir Sultan'ın yukarıda bahsedilen nefesinde yer alan “Çaldı taşı pare pare eyledi” dizesi aynı olaydan bahsetmektedir (Öztelli, 2004: 121-22). Yine Viranî'nin yukarıda bir kısmı nakledilen meşhur şiirinde “Çekti tiğ-i şeceri şakk etti seng-i mermeri” dizesi doğrudan bu hadiseye işaret etmektedir (Bayrı, 1959: 80-81; Ergun, 1955: 225-26; Viranî, 1998: 18-19). Geda Muslu'nun bir nefesinde geçen “Görün Sarıkız'da ol çaldı taşı” (Noyan, 2000: 294) dizesi ile Pir Sultan Abdal'a izafe edilen “Sarkız'ı iki pare eyledi” (Öztelli, 2004: 122) dizesi de aynı olaya işaret ediyor olmalıdır.³⁰

Pâkî mahlasıyla yazılan bir nefesteki “Koru Yaylası'ndan attı şişini / Baba Pınarı'nın deldi taşını” (Koca, 1990: 894-95) dizeleri de şeyhin taşla ilgili bir başka kerametine gönderme yapmaktadır. Velayetnameye göre Çelebi Yaylası'nda Kızıldeli'nin attığı ok bir kayaya saplanır ve kayadan su çıkmaya başlar. Dana sonra bu pınarın adı Kayapınar olarak kalır (Yıldırım, 2007: 174).

Seyyid Ali Sultan'ın meşhur bir kerameti de horozların erken ötmesini sağlamasıdır. Velayetname ile başlayacak olursak, Kırklar'ın iştirak ettikleri son fetihle kale hâlkı teslim olmak ister; ancak sabah horozlar ötene kadar kendilerine mühlet verilmesini isterler. Kızıldeli bu isteklerini kabul eder. Ancak gaziler sabaha kadar ganimet kalmayacağı gerekçesi ile hoşnutsuzluklarını belirtirler. Bunun üzerine şeyhin kerameti ile horozlar ötmeye başlar ve kale hâlkı mallarını saklayamadan gaziler kaleye yürürler (Yıldırım, 177-78). Pir Sultan mahlaslı bir nefeste bu hadise aynen nakledilmektedir: “Gör pirim küffara netti neyledi / Şehr horozlarına dua eyledi / Sarıkız'ı iki pare eyledi / Yatsıda horozları öttüren Kızıldeli” (Öztelli, 2004: 121-22).

Velayetnamelerde yaygın bir keramet motifi kuru çubukları yere atıp yeşillendirmektir. Birçok Velayetnamede yer alan bu motif *Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi*'nde de vardır. Çelebi Yaylası'nda kayadan kerametle su çıkaran Kızıldeli okunu yere bırakınca ok siyah bir duta dönüşür (Yıldırım, 2007: 174). Velayetnamedeki bu hikâye ufak değişikliklerle Mehmet Koç Dede tarafından Ayhan Aydın'a anlatılmıştır. Bu dutun bugün hâlâ Seyyid Ali Sultan Dergâhı avlusunda bulunan dut ağacı olduğuna inanılmaktadır (Yukarıda bahsi geçen röportaj). Veli Dede'nin bir şiirindeki şu mısralar da aynı keramete işaret etmektedir: “Kuru şişten dutu dertlere derman / Çar köşe gözcüsü Kızıldeli'dir” (Kaya, 2001). Tevfik mahlası ile yazılan ve Seyyid Ali Sultan'ı öven bir nefeste bu hadise “Kuru duttan yeşil yaprak bitiren” mısraıyla işaret edilmektedir (Noyan, 2000: 292-93).

Velayetnamede birçok kalenin fethinden önce Seyyid Ali Sultan'ın “na'ra urup” kale duvarlarını salladığı ve yıktığı anlatılmaktadır (Örneğin bkz. Yıldırım, 2007: 168). Nefeslerde bu keramet

³⁰ Sarkız ile ilgili Ali Kaykî'dan dinlediğim söylence de şu şekildedir: Sarıkız Kızıldeli ve arkadaşlarına engel olmak ister. Bunun üzerine Kızıldeli gazaba gelip Sarıkız'ı kılıcı ile iki parçaya ayırır. Bu hadisesin gerçekleştiği yere Sarıkız Yaylası denir.

yansımalarını görmek mümkündür. Örneğin Virani'nin şu dizeleri hemen Velayetnamenin anlatımındaki ilgili bölümleri akla getirmektedir: "Na're ursa ta'ba düşerdi zemin ü asman / Tiği darbindan yere geçti lâ'in-i bed-gümân" (Bayrı, 1959: 80-81; Ergun, 1955: 225-26; Virani, 1998: 18-19). Pir Sultan'a izafe edilen "Kalenin altın üstüne getiri / Rum'un fethin eden Şah Kızıldeli" (Öztelli, 2004: 121-22) dizeleri aynı kerametlere işaret etmektedir.

Velayetnamede yer almayıp da nefeslerde ve henüz yazıya aktarılmamış söylencelerde karşılaştığımız kimi keramet hikâyeleri de mevcuttur. Bunlardan birisi "ağaç kılıç"la ilgilidir. Velayetname literatüründe dervişlerin elinde tahta kılıçla savaşmaları aslında alışıldık bir motif iken *Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi*'nde böyle bir tasvire rastlanmamaktadır. Ancak *Abdal Musa Velayetnamesi*'nde bu motif görülmektedir. Burada Abdal Musa, Umur Gazi ile beraber Rumeli fethine gönderirken Kızıldeli'nin eline bir ağaç kılıç vermektedir (Güzel, 1999: 149). Geda Muslu yukarıda alıntı yapılan nefesinde Kızıldeli'nin ağaç kılıcına işaret etmektedir: "Serçeşme olmuşdur Urum'eli'ne / Ağaçtan Zülfikâr ol gerçek veli" (Noyan, 2000: 294-95). "Gelibol'dan geçti Hakk'a dayandı / Tahta kılıç al kanlara boyandı" derken Pâki yine aynı hususu vurgulamaktadır (Koca, 1990: 894-95).

Velayetnamede olmayıp söylencelerde ve nefeslerde karşılaştığımız bir başka olay Kazova'da gerçekleşen savaştır. Söylenceye göre Seyyid Ali Sultan liderliğindeki Kırklar ve gaziler Kazovası³¹ denilen yere geldiklerinde güçlü bir düşman ordusu ile karşılaşılır. Burada büyük bir savaş gerçekleşir ve her iki taraf ciddi kayıp verir. Şeyh Bedreddin'in babası da bu savaşta şehit edilir. Bu o güne kadar yapılan en büyük ve en kanlı savaştır. Nitekim bu savaştan hemen sonra Simavna ve Dimetoka kaleleri alınır ve sonra da Edirne düşer. Bu gün hâlâ Kazovası civarında yaşayan köylüler arasında bu savaşın anısı yaşamaktadır. Yöreyi gezip köylülerle konuşan Ali Kaykı, insanların bu ovada bir zamanlar çok kanlı bir savaş olduğunu anlattıklarını söylemektedir. Öte yandan bu yöre Alevilerinin cemlerinde hâlen Kazova'dan bahseden nefesler okunmaktadır (Ali Kaykı ile 30 Ocak 2010 tarihinde yaptığım söyleşi). Birçok kalenin isminin anıldığı Velayetnamede Kazova cengi sessiz geçilmiştir. Ancak Pir Sultan Abdal mahlaslı bir nefeste bu olaya açık işaretler vardır: "Geldi Kazova'yı duman bürüdü / Kara kafirlerin yağı eridi / Allah Allah deyip Kırklar yürüdü / Kırklara serçeşmesin pirim Ali / Cümlemizden ulusun Kızıldeli" (Aslanoğlu, 2000: 396).³²

Velayetnamede muğlak ifadelerle geçilen kimi hikâyeleri daha kapsamlı bir biçimde şifahi kültürde hâlen yaşamakta olan bazı keramet söylenceleri içinde bulmak mümkündür. Velayetnameye göre, Burgaz kalesi fethedildikten sonra kale sakinlerinden üç kişi – ki bunlar kale fethedilmeden önce yakalanmış ve bir harp hilesi olarak kaçmalarına izin verilmiş idi

³¹ Kazovası bugün Eskişehir ile Çakmakköy arasında Dimetoka'nın doğusuna düşen bölgededir.

³² Yazılı kaynaklardan sadece Pir Sultan Abdal'ın bu şiirinde yer alan Ali Kaykı'dan derlediğim bir söylence de şudur: İpsala'ya geldiklerinde Kırklar ilk şehitlerini verirler. Böylece burada ilk selâ okunduğundan adı "İlk-selâ" olarak kalır. Zamanla bu isim "İpsala"ya dönüşür. Pir Sultan'ın "Kafirlerin yezitlerin bağladı / İlk selamı "esselâ"da söyledi / Kırklara serçeşmesin pirim Ali / Cümlemizden ulusun Kızıldeli" (Aslanoğlu, 2000: 396) dizeleri bu söylence ile benzerlik göstermektedir.

– İslam’a davet edilir. Onlar da bu daveti kabul ederek kurtulurlar. Müslüman olan bu üç kişi kale hâlkı içinde çocuklarının ve akrabalarının olduğunu, onların da affedilmesini rica ederler. Kızıldeli onların gelmesini emreder. O emir sebebiyle bu yerin adı “Bolayır” kalır. Velayetnamede ilgili bölüm şöyle geçmektedir (Yıldırım, 2007: 168):

Sâlifü’l-beyân mukaddem esir idilüb firar itdirilen ol üç kâfiri dine davet itdiler. Hemân huzur-ı Sultan’da imanı kabul ve müselman oldılar. Ve eyitdiler: “Bunda bizim evlâd u iyal ve akrabamız dahi vardır. Kerem buyurub onların kabahatlerini bu bendelerine bağışlayub anlar dahi huzur-u saâdetlerinizde imanı kabul idüb müselman olalar.” Sultan onların gelmesini nutuk buyurdu. Merkuamlar huzur-u feyz-nüşûra gelüb müselman oldılar. Ammâ Sultan’ın nutku sebebiyle ol yerin ismi Bolayır kaldı. Görüldüğü üzere bu yerin isminin “Bolayır” olmasının sebebi metinde açıkça ifade edilmemiştir. Kızıldeli’nin bir nutku sebebi ile böyle olmakla beraber nutkunun ne olduğu açıkça ifade edilmemiştir. İşte bu nutkun ne olduğunu sözlü kültürde bulmaktayız. Ali Kaykı’dan dinlediğim (onun da dedesinden dinlediği) söylence şöyledir:

Kırklar karşıya geçince ilk Çimpi kalesini fethederler. Burada esirler alınır. Kadının birisi gelip oğlunun da esirler arasında olduğunu, affedilmesini rica eder. Kızıldeli kadına oğlunu “**bul ayır**” der. Ondan sonra oranın adı “Bolayır” olarak kalır. Anlaşıyor ki Velayetnamenin yazıldığı tarihten günümüze kadar ortak hafızada yaşayan versiyonda hikâyenin içini dolduran olayın ayrıntılarında değişiklikler olmuştur. Örneğin Burgaz kalesi Çimpi kalesi olmuş, önceden esir edilip serbest bırakılan üç kişi bir kadına dönüşmüştür. Ancak hikâyenin kurgusu ve öz mesajı aynen korunmuştur. Bir kale fethediliyor, kale hâlkı esir ediliyor; bir veya birkaç kişinin affedilmesi Müslüman olan yakın(lar)ı tarafından rica ediliyor; Kızıldeli bu ricayı kabul edip “bul ayır” diyor; ve o söze izafeten bu yerin adı “Bolayır” kalıyor. Ancak Velayetname derleyicisinin Kızıldeli’nin “bul ayır” ifadesini atlayıp buna sadece Sultan’ın nutku ifadesi ile göndermede bulunmakla yetinmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Bir diğer olay Kızıldeli’nin atı ile ilgilidir. Velayetnameye bakılacak olursa, Seyyid Ali Sultan gazilerin komutasını Gazi Evrenos’a bırakıp mesken tutmak üzere oradan ayrıldıktan sonra, yolda (Sarı Kızıl yaylasına geçip dergâhını kurduğu yere varmadan hemen önce) atı ölüür. Seyyid Ali Sultan atının cesedini orta yerde bırakmak istemez. Bir işaretiyle yer yararlır ve atın cesedini içine alır (Yıldırım, 2007: 178). Aynı hikâyeyi Mehmet Koç Dede atalarından dinlediğini ifade ederek şöyle anlatmaktadır: Seyyid Ali Sultan, şimdiki dergâhın altında çadır kurar. Gümülçine’de bir kalenin fethi için askerlerini gönderir. Askerlerin zorda kalmaları üzerine Kızıldeli onlara yardıma gitmeye karar verir ve geceleyin harekete geçip seherde “At Mezar” denen bir yere gelir. Herhâlde çok zorlanmış olmalı ki at burada çatlar. Ama atın çok hizmeti olduğu için yırtıcı hayvanlar yemesinler diye, mezar yapıp atını buraya defnedir.³³ Burada da Velayetnamenin anlatımı ile şifahi söylence arasında hikâyenin kurgusu ve ana teması bakımından tam bir uyum gözlenirken, olayın detaylarında farklılaşma olduğu anlaşılmaktadır.

³³ Ayhan Aydın’ın 21-22 Kasım 2004 tarihlerinde yaptığı yayınlanmamış söyleşiden.

Bunlardan başka bir de ne Velayetnamede ne de nefeslerde hiç bahsi geçmediği hâlde sözlü kültürde hâlâ anlatılmaya devam eden keramet hikâyeleri vardır. Örnek vermek gerekirse, Malkara'ya geldiklerinde Kızıldeli erenlerden birkaçını yiyecek istemek üzere yerli hâlkın yanına gönderir. Orada yaşayan Hıristiyan hâlk yiyecekleri zehirleyip verirler. Bunu anlayan erenler yiyecek almadan geri dönerler. Kızıldeli neden yiyecek temin etmeden döndüklerini sorunca erenler “onların **malı karaydı** almadık” derler. Bunu üzerine o beldenin adı **Malkara** olarak kalır. Yine bir başka söylenceye göre, bugün Nasuhbey Köyü'nde **Karar Baba** türbesinin olduğu yere geldiklerinde sancaktar sendeler ve sancak elinden düşüp yere saplanır. Sancak anında kök salıp yeşerir. Bu ağaca “**sancak ağacı**” denir. Bu ağacın aynı isimle bu gün hâlen mevcut olduğu söylenmektedir. Üçüncü bir söylence şöyledir: Nasuhbey Köyü yakınlarında bir geçitte kanlı bir savaş olur ve şehitler verilir. Bu olaydan sonra geçidin adı “**kanlı geçit**” kalır. Geçidin adı hâlen aynı şekilde bilinmektedir.³⁴

e. Dergâhını Kurması:

Velayetnamenin anlatımına göre, bir dizi kale fethettikten sonra Kırklar gazilerden ayrılırlar. Kırklar'ın her biri Kızıldeli'nin talimatı ile dergâhlarını kurup “canlar uyarmak” üzere kendileri için belirlenmiş yerlere doğru hareket ederler. Kızıldeli kendisi de yola koyulur. Sarı Kızıl yaylasını geçtikten sonra - muhtemelen fazla uzak olmayan – meskenine varır ve orada dergâhını kurar.

Aşıklar ve talipler dergâhında toplanmaya başlar. Öyle ki on iki binden fazla insanı irşat edip ilahi hakikatlere uyarır (Yıldırım, 2007: 178-79). Velayetname Kızıldeli'nin dergâhını nerede kurduğunu açık bir şekilde ifade etmemektedir. Ancak dergâhını kurmadan hemen önce Cebel Yaylası ve Sarıkız Yaylası'nda bulunduğu anlatılmaktadır.³⁵ Dergâhın ne zaman kurulduğu konusunda ise Velayetname tamamen sessizdir.

Arşiv kayıtlarından dergâh'ın en geç 1402 yılında kurulduğunu gösteren kayıtlar vardır. Bununla beraber arşiv kaynakları dikkatlice okunduğunda Kızıldeli'ye ilk vakfın verilmesi ve tekkenin kuruluşunun daha erken tarihlere, I. Murat dönemine kadar gittiği yönünde güçlü bir kanaat oluşmaktadır.³⁶ Bu bilginin Bektaşî ortak belleğinde de aynı şekilde yerleştiği anlaşılmaktadır. Örneğin Bedri Noyan Seyyid Ali Sultan'ın Kızıldeli çayı yanına bir dergâh kurduğunu ve bu dergâhın kuruluş tarihinin bir söylentiye göre 1397 olduğunu yazmaktadır (Noyan, 1998: 247). Öte yandan Şevki Koca kaynak belirtmeden Seyyid Ali Sultan'ın 1385-1387 yılları arasında Kızıldeli dergâhı postnişini olduğunu yazmaktadır (Koca, 2005: 286). Buna göre dergâh 1385 yılında kurulmuş olmaktadır.

³⁴ Ali Kaykı ile 30 Ocak 2010 tarihinde yaptığım söyleşiden.

³⁵ 1818 tarihli bir belgede tekkenin Dimetoka'ya tâbi Cebel nahiyesinde bulunduğu kaydedilmiştir (BOA, HAT. 686/33334).

³⁶ İlgili arşiv kayıtlarının diğer kaynaklarla mukayeseli bir analizi için bkz. (Yıldırım, 2007: 119-56; Yıldırım, 2009).

Nefeslerde de Kızıldeli'nin dergâhını ne zaman kurduğuna dair bilgi yer almamaktadır. Ancak dergâhın yerine dair epeyce dize mevcuttur. Bu nefeslerde dergâhın yerini ifade etmek için genellikle tekkenin yakınlarında bulunan Tanrı Dağı'nın ismi geçmekte, bazen de Kızıldeli Çayı'ndan bahsedilmektedir.

Viranî Seyyid Ali Sultan'ın nerede yerleştiğini ifade ederken “Tanrı Dağı mesken oldu bil ana merd ü şah” (Bayrı, 1959: 80-81; Ergun, 1955: 225-26; Viranî, 1998: 18-19) demektedir. Aynı şekilde Pir Sultan Abdal şeyhin meskenini “Tanrı Dağ koruna çökmüş oturur” ifadesi ile anlatmaktadır (Öztelli, 2004: 176). Geda Muslu'nun dilinde bu bilgi şöyle ifadesini bulmaktadır: “Bilin Tanrı Dağı Şah'ın otağı” (Noyan, 2000: 294). Hamdi mahlasıyla Kızıldeli dergâhını ve oradaki hayatı betimlemek için yazılmış bir nefeste de aynı şekilde Tanrı Dağı ve Kızıldeli Çayı'na göndermeler bulunmaktadır (Gölpınarlı, 1992: 91).³⁷

Trakya'da Kızıldeli süreğini devam ettiren insanların ortak belleğinde de Rumeli'ne geçiş ve dergâh yerinin vakfedilmesi ile ilintili olarak I. Murat'ın isminin yerleştiği anlaşılmaktadır. Ali Kaykı'nın anlattıklarına göre Edirne fethinden sonra Pir-evi'ne dönen Seyyid Ali Sultan I. Murat'ın daveti üzerine geri Rumeli'ne geçer. Bir savaştan sonra I. Murad Kızıldeli'yi çok beğenir ve iltifat eder. Seyyid Ali Sultan I. Murad'a şöyle der: “Artık siz işi çapula döktünüz. Biz artık yanınızda yer alamayız. Vereceksen yurtluk ver!” Bunun üzerine Kızıldeli Çayı kıyısında Aşağı Tekke'nin yeri I. Murat tarafından verilir. Aşağı Tekke 1380'lerde Yukarı Tekke ise daha sonra 1402 yılında inşa edilir. Her iki tekkede de türbesi vardır.³⁸ Kızıldeli süreklilerinin hâlen yaşayan babalarından birisi olan Lütfi Aykurt da aynı hatırayı dile getirmektedir. Ona göre Kızıldeli Sultan'a bağlı vakıf arazileri ve 24 köy varmış. I. Murat 1370 tarihinde türbe (dergâh olmalı) yaptırmış.³⁹

Sonuç

Anlaşıyor ki, Seyyid Ali Sultan adı etrafında oluşan söylenceler belli bir kesim içinde dilden dile dolaşarak yayılmış, yayıldıkça da içine çeşitli keramet motiflerini alarak kabarmıştır. Bu söylencelerin en azından bir kısmı⁴⁰, bir süre sonra bu gün adını kesin olarak bilemediğimiz, muhtemelen bir Bektaşî dervişi tarafından derlenerek yazıya aktarılmış ve bu suretle elimizdeki Velayetname oluşmuştur.⁴¹

³⁷ Kızıldeli'yi öven ve dergâh hakkında bilgi içeren nefesler bu kadarla sınırlı değildir. Ancak makalenin hacmini gereksiz yere büyütmemek için bu kadarla yetiniyoruz.

³⁸ 30 Ocak 2010 tarihinde Ali Kaykı ile yaptığım söyleşiden.

³⁹ 26 Mart 2004 tarihinde Ayhan Aydın'ın yaptığı söyleşiden.

⁴⁰ Seyyid Ali Sultan'la ilgili velayetnamede yer almayan başka söylenceler de sözlü kültür kanalıyla günümüze kadar ulaşmıştır.

⁴¹ Bizim analizlerimize göre Velayetnameyi oluşturan söylenceler ilk defa Cezbî mahlasını kullanan birisi tarafından 15. yüzyıl sonları ya da 16. yüzyıl başlarında yazıya aktarılmış olmalıdır (Yıldırım, 2008). Öte yandan, Şevki Koca yabana atılmaması gereken bir iddia ortaya atmaktadır. Ona göre, Velayetname'yi yazan kişi 1644-1701 yılları

Öte yandan Velayetnamede kaydedilen metinden ayrı olarak – fakat onunla etkileşim içinde – ortak bellekteki bilgi, sözlü dinamiklerle nesilden nesile aktarılmaya devam etmiştir. Bu bilginin en belirgin tezahürü 16. yüzyıldan itibaren günümüze kadar Alevi-Bektaşilerce söylenmiş nefeslerde karşımıza çıkmaktadır. Yukarıdaki analizlerden açıkça anlaşılacağı üzere, bu nefeslerden yansıyan Kızıldeli imajı Velayetnamedeki tablo ile uyum içindedir. Böylesi bir uyumu izah etmek için şairlerin Velayetnameyi okuyup bilgilerini oradan aldıklarını varsaymak makul değildir. Zira gerek Velayetnamenin çok az sayıda nüshası bulunduğu gerekse mevcut nüshalara ulaşım imkânlarının oldukça sınırlı olduğu göz önüne alınırsa bu metnin ortak belleği besleme hususunda işlevinin oldukça sınırlı olmuş olması beklenmelidir. Şu hâlde şairlerimizin Velayetnameden daha çok büyüklerinden işittiği şifahi bilgidен beslendiklerini varsaymak yerinde olacaktır. Ancak Velayetname yazıldıktan sonra şifahi bilgi ile etkileşimini devam ettirip ve bu kanalla şifahi bilgi üzerinde belli bir denetim kurmuş olmalıdır. Herhangi bir şairin Kızıldeli ile ilgili bilgisi ya doğrudan Velayetnameden okumak suretiyle ya da başka kişi(ler)den işitmek suretiyle edinilmiş olacaktır. Bize göre ikinci durum çok daha yaygın olmalıdır. Bu durumda sözlü aktarımın ikinci hâlkasında yine aynı bölünme söz konusu olacaktır. Böyle giden silsilede herhangi bir hâlkada süreç Velayetname ile sonlanabilir. Öte yandan sözlü aktarım sürecinin Velayetnameye hiç varmadan Velayetnamenin yazıya aktarılmasından öncesine – ki bu dönemde artık sadece sözlü bilgi vardır - kadar ulaşması da ihtimal harici değildir (bkz. Tablo 1 ve Tablo 2).

Bektaşiler arasında artık iyice yaygınlaşmış olan söylencelerin şiire yansımından başka bir şey değildir. Denilebilir ki bu şairler - ister mahlasta adı geçen şahıslar olsun, ister bu mahlasları kullanan başka şairler olsun - ya Velayetnameyi okuyup Seyyid Ali Sultan hakkındaki bilgilerini doğrudan oradan alıyorlardı –ki bunun düşük bir ihtimal olduğu yukarıda ifade edildi - ya da sözlü kültürde yaşamakta olan ve Velayetnameye de esas teşkil etmiş olan söylenceleri duyuyor ve biliyorlardı. Şiirlerdeki Seyyid Ali Sultan portresi ile Velayetnamedeki arasında ortaya konulmuş olan benzerlik bu fikri kuvvetle desteklemektedir.

Öte yandan Velayetname metni ile herhangi bir teması olma ihtimali olmadığı hâlde aynı hikâyeleri ufak farklarla günümüze kadar taşıyan bir sözlü kültür havzasının varlığı ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada başvuru olan sözlü bilginin ana kaynaklarından birisi olan Ali Kaykı'nın dedesi Mehmet Kaykı'nın herhangi bir şekilde Velayetnameyi okumuş olması veya birinden dinlemiş olması mümkün görünmemektedir. Zira bu kişinin Velayetnamenin ne yayınlanmış bir kopyasını ne de el yazması nüshasını görmemiş olduğu bilinmektedir. Şu hâlde ondan derlenen bilgi tamamen sözlü kanallarla aktarılan bilgidir. Bu bilgi ile Velayetnamede kaydedilen bilgi karşılaştırıldığında her bir hikâyenin kurgusunun ve esas temasının korunduğu ancak detay bilgilerin değişime uğradığı görünmektedir. Öte yandan gerek Velayetnamede muğlak olarak yer alan bazı hikâyeleri açarak desteklemesi gerekse Velayetname metninde hiç yer almayan bazı hikâyeleri içermesi bakımından bu

arasında Kızıldeli Dergahı'nda postnişinlik yapan ve 1701 yılında vefatını müteakip dergahın Babalar haziresine defnedilen Cezbi Abdal'dır (Koca, 2005: 294).

sözlü bilgi Velayetnameyi tamamlar bir nitelik göstermektedir. Denilebilir ki, Velayetname toplumun ortak belleğinde var olan Kızıldeli'ye dair bilginin bir kısmının yazıya aktarılmış hâlimden ibarettir. Öte yandan hem yazıyla “dondurulan” bilginin ortak bellekteki aslı hem de yazıya aktarılmayan kimi bilgiler sözlü kültürün kendi dinamikleri içinde günümüze kadar ulaşmıştır. Yukarıda sadece bir envanterini çıkardığımız sözlü geleneğin barındırdığı bilgilerin Velayetname metni ile karşılaştırmalı bir analizi hem Velayetnamedeki bilginin doğasını anlamak hem de sözlü kültürün dinamiklerini keşfetmek adına önemli sonuçlar üretebilecek niteliktedir (Bkz. Tablo 1 ve Tablo 2).

Bu çalışmada, yukarıda kısaca özetlenen yöntem çerçevesinde Alevi-Bektaşî geleneğinde Seyyid Ali Sultan'ın nasıl bir yer edindiği gözlemlenmeye çalıştık. Geleneksel bilginin farklı tezahürleri olarak görülen Velayetname, nefesler, şifahi bilgi ve 19.-20. yüzyıllarda Bektaşîlerce kaleme alınmış “telif” eserlerde - ki bunlar bilgilerini esas itibarıyla önceki üç kaynak grubundan derlemişlerdir - yer alan bilgiler ışığında bir Kızıldeli portresi çizmeye çalıştık. Bunu yaparken geleneğin dünyasını esas alıp ortaya çıkan portrenin tarihsel bilgilerimizle uyuşup uyuşmadığı sorusunu genel itibarıyla göz ardı ettik. Bir başka deyişle “tarihsel doğruluk” kaygısından azade bir şekilde Seyyid Ali Sultan'ı sadece geleneğin prizmasından görmeye çalıştık.

Geleneğin prizmasından görünen resminin ana hatlarını özetleyecek olursak: Seyyid Ali Sultan'ın kökeninin Horasan'a dayandığı konusunda kaynaklarımızın tamamı mutabıktır. Horasan'dan kendisi mi kalkıp geldi yoksa ataları daha önceden geldi de kendisi Anadolu'da mı doğdu, bu hususta belirsizlik vardır. Ortak belleğin tuvalinde çizilen Kızıldeli resminin en belirgin çizgilerinden birisi de Hacı Bektaş Veli bağlantısıdır. Kaynaklarımızın tamamı onu bir şekilde Bektaşî Tarikatı'nın piri ile ilişkilendirme gayreti göstermektedirler. Ancak bu ilişkinin mahiyeti farklılık göstermektedir. Geleneksel bilginin ısrarla vurguladığı bir başka husus, Bektaşî Yolu'nun oluşumu ve tarikata dönüşümü sürecinde Kızıldeli'nin oynadığı başat roldür. O, bir yandan Hacı Bektaş Veli'den devraldığı mirası geliştirerek Rumeli'ne taşırken bir yandan da Balım Sultan'ı yetiştirmek suretiyle tarikat tarihinin bu en önemli iki hâlkasını bir birine bağlayan köprü olmuştur.⁴² Öte yandan Kızıldeli'nin Rumeli fetihlerinde öncülük etmesi ortak hafızadaki onunla ilgili bilgi öbeğine tam anlamıyla damgasını vurmuş durumdadır. Velayetnameden başlayarak henüz yazılmamış şifahi bilgiye kadar geleneksel bilginin her bölümünde onun ismine yakıştırılan belki de en güçlü sıfat “Rumeli fatihi”dir. Seyyid Ali Sultan'ın bir dizi gazaya iştirak ettikten sonra dönemin Osmanlı sultanı tarafından vakfedilen Dimetoka yakınlarında bir araziye dergâhını kurduğu arşiv kayıtlarından kesin olarak bilinmektedir. Arşiv belgelerinde onun vakfını onaylayan sultanlar içinde adı geçen en eski Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid'dir. Ancak ilgili belgeler dikkatle okunduğunda vakfın ilk defa I. Murat tarafından verildiği kanaati oluşmaktadır. Geleneksel bilgi bu konuda yine I. Murat ismi üzerinde uzlaşmış vaziyettedir.

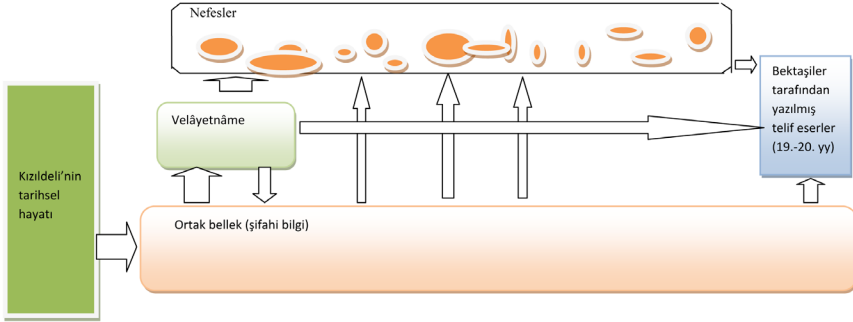
⁴² Kızıldeli'nin bu rolünün ayrıntılı analizi için bkz. (Yıldırım, 2010).

Yukarıda ifade edildiği gibi, Alevi-Bektaşî geleneğinin bize sunduğu Kızıldeli tablosunun tarihsel verilerle karşılaştırılması ya da bu tablodan tarihsel bilgi çıkarılması elinizdeki makalenin amacı ve kapsamı dışındadır. Bununla beraber, bir cümle ile ifade etmek gerekirse, geleneğin prizmasından yansıyan görüntü ile tarihsel veriler arasında, farklılaşmalar olmakla birlikte ciddi benzerliklerin bulunduğu açıkça gözlenmektedir. Bu iki resmî bir arada, mukayeseli bir şekilde ele alacak müstakil bir çalışma şüphesiz ki faydalı olacaktır. Böyle bir çalışma bir yandan Kızıldeli'nin tarihsel hayatına dair bilginizi artırırken öte yandan geleneksel bilginin oluşum ve aktarım süreçleri ile bu bilginin tarih kaynağı olarak nasıl kullanılabileceği gibi hususlarda önemli katkılar yapabilecek potansiyeli barındırmaktadır.

KAYNAKÇA

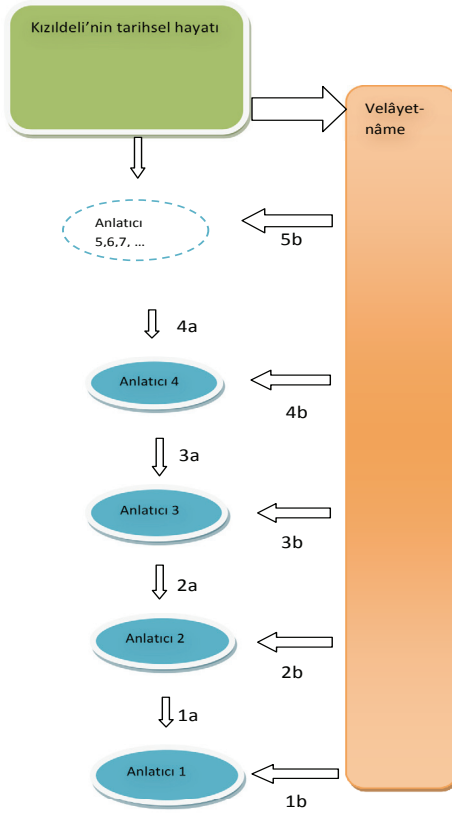
- AHMED RIFKI (1328 / 1910-11): *Bektaşî Sırrı. II. Cilt. Dersaadet (İstanbul).*
- AHMET RİFAT EFENDİ (2007): *Gerçek Bektaşîlik. Mir'atü'l-mekâsîd fi def'i'l-mefâsîd. haz. Salih Çift. İstanbul: İz Yayıncılık.*
- ASLANOĞLU, İbrahim (2000): *Pir Sultan Abdallar, İstanbul: Can Yayınları.*
- AŞIKPAŞAZÂDE, Derviş Ahmed (1949): *Tevârih-i Âl-i Osman. haz. Nihâl Atsız. İstanbul: Türkiye Yayınevi.*
- BAHA SAİT BEY (1927): "Bektâşîler III". *Türk Yurdu. no: 28. Nisan: 305-341.*
- BAYRI, M. Hâlîl (1959): *Âşık Viranî Divanı. İstanbul.*
- BELDICEANU-STEINHERR, Irène (1999): "Osmanlı Tahrir Defterlerinde Seyyid Ali Sultan: Heterodox İslam'ın Trakya'ya Yerleşmesi". *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380 – 1699). ed. Elizabeth A. Zachariadou. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 50-72.*
- BIRGE, John K. (1937): *The Bektashi Order of Dervishes, London-Hartford, Conn..*
- ÇELEBİ, Ahmed Cemaleddin (1328 / 1910-11): *Bektâşî Sırrı Nâm Risaleye Müdâfa'â. Dersa'âdet (İstanbul): Manzûme-i Efkâr Matbaası.*
- ERGUN, Sadeddin N. (1955): *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri. İstanbul.*
- EYUBOĞLU, Sabahattin (1997): *Pir Sultan Abdal, İstanbul: Cem Yayınevi.*
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1992): *Alevî Bektaşî Nefesleri, İstanbul: İnkılap Yayınevi.*
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1995): *Vilâyet-nâme. Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli. İstanbul: İnkılap Yayınları.*
- GÜZEL, Abdurrahman (1999): *Abdal Musa Velayetnamesi. Ankara: TTK.*
- HOCA İSHAK EFENDİ (1290/1873): *Kâşifu'l-esrâr ve dâfü'l-esrâr. İstanbul.*
- KAYA, Doğan (2001): "Sivas Kaynaklı Cönklerde Kızıldeli". *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi (23-28.11.2001). Bu kongrede okunan metin şu internet sitesinde yayımlanmıştır: <http://www.alewiten.com/index7.htm> web adresinde yayımlanmıştır.)*
- KOCA, Şevki (2005): *Bektâşîlik ve Bektaşî Dergâhları. İstanbul: Cem Vakfı Yayınları.*
- KOCA, Turgut (1990): *Bektaşî Alevî Şairleri ve Nefesleri. İstanbul: Maarif Kitaphanesi ve Matbaası.*
- NOYAN, Bedri (1996): *Hacı Bektaş Veli Manzum Vilâyetnamesi. İstanbul: Can Yayınları.*
- NOYAN, Bedri (1997): "Abdal Musa Sultan Hakkında". *Abdal Musa Sultan ve Velayetnamesi. haz. Adil Ali Atalay. İstanbul: Can Yayınları: 34-66.*
- NOYAN, Bedri (1998): *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik. I. Cilt. Ankara: Ardıç Yayınları.*
- NOYAN, Bedri (1999): *Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi. Ankara: Ayyıldız Yayınları.*

- NOYAN, Bedri (2000): *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik. III. Cilt.* Ankara: Ardiç Yayınları.
- OCAK, Ahmet Y. (2002): *Sarı Saltuk. Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destani Öncüsü*, Ankara: TTK.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1983): *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- ONARLI, İsmail (2000): "Malatya'nın Fethiye Beldesinde Kızıldeli Sultan Ocağı", *Cem Dergisi*, sayı: 101, Mayıs.
- OYTAN, M. Tefik (2007): *Bektaşiliğin İcyüzü*. İstanbul: Demos Yayınları.
- ÖZTELLİ, Cahit (1997): *Bektaşî Gülleri*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- ÖZTELLİ, Cahit (2004): *Pir Sultan Abdal. Bütün Şiirleri*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- ŞAHİN, Hüseyin (1998): "Bir Anadolu Ereni: Kızıldeli. Malatya'da Kızıldeli Adı Çevresinde Oluşan Kültürel Değerler", 1. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi Bildirileri, Ankara.
- VİRANÎ (1998): *Virânî Divanı ve Risalesi (Buyruğu)*. derleyen Adil Ali Atalay Vaktidolu. İstanbul: Can Yayınları.
- YILDIRIM, Rıza (2007): *Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velayetnamesi*. Ankara: TTK.
- YILDIRIM, Rıza (2008): "Efsanede Gizli Gerçek: Bir Tarih Kaynağı Olarak Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, 6: 1-43.
- YILDIRIM, Rıza (2009): "History Beneath Clouds of Legend: Seyyid Ali Sultan and his Place in Early Ottoman History". *International Journal of Turkish Studies* 15/1-2: 21-62.
- YILDIRIM, Rıza (2010): "Muhabbetten Tarikata: 'Bektaşî Tarikatı'nın Oluşum Sürecinde Kızıldeli'nin Rolü". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 53.

Tablo 1: Bektaşî-Alevî Geleneği'nin Kaynakları ve İç Dinamikleri

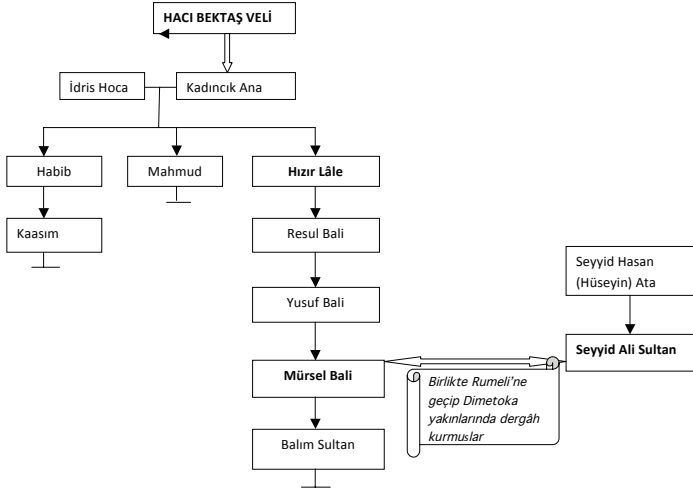
Açıklama: Kızıldeli'nin tarihsel hayatına ilişkin bilgi önce ortak belleğe geçmektedir. Bir süre sonra bu bellekteki bilginin bir kısmı yazılı ortama aktararak Velayetname meydana getirilmiştir. Görüldüğü gibi Velayetnamenin tek kaynağı ortak bellektir. Bir kez yazıyla dondurulduktan sonra Velayetnameye aktarılan bilgi "norm" veya "ortodoksi" oluşturup ortak bellek üzerinde besleyici ve kontrol edici bir rol üstlenmiştir. Öte yandan Velayetname metnine erişim imkanı çok kısıtlı olduğundan bilgi aktarımı hâlen büyük oranda ortak bellek aracılığı ile gerçekleşmektedir. Şairler bilgilerini ya doğrudan Velayetnameden almakta ya da ortak bellekten beslenmektedirler (Ayrıca bkz. Tablo 2). 19. ve 20. yüzyıllarda Bektaşilerce kaleme alınan eserler ise her üç kaynaktan beslenme imkânına sahiptir.

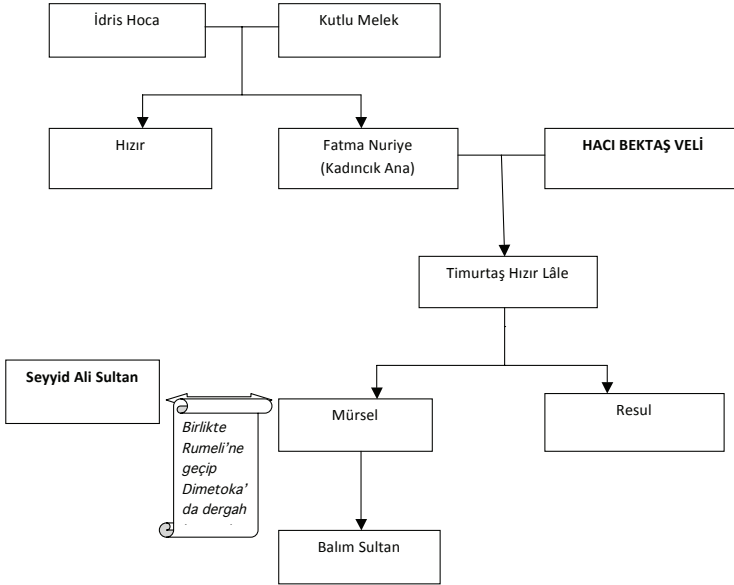
Tablo 2: Nefeslerdeki Bilginin Kaynakları

Açıklama: Örneğin Anlatıcı 1'in yazmış olduğu ve elimize ulaşan bir şiirdeki bilginin muhtemel kaynakları şu şekildedir:

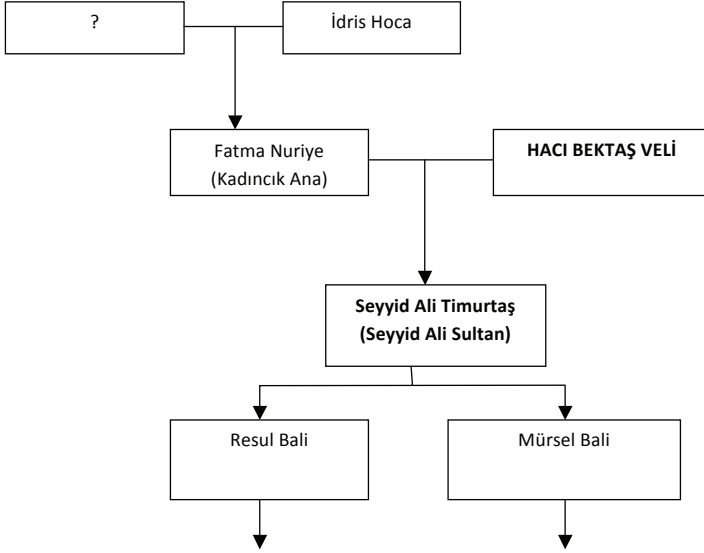
- Doğrudan Velâyetnameden almış olabilir. Bu durumda bilgi (1b) yolundan gelmiş olmaktadır.
- Anlatıcı 2'den alınmış olup Anlatıcı 2 Velâyetnameden almış olabilir: Bu durumda bilgi (2b), (1a) yoluyla gelmiş olmaktadır.
- Bilginin Anlatıcı 1'e ulaşana kadar takip ettiği yol (3b), (2a), (1a) şeklinde olabilir.
- Bilginin Anlatıcı 1'e ulaşana kadar takip ettiği yol (4b), (3a), (2a), (1a) şeklinde olabilir. Aynı mantıkla yukarıya doğru farklı alternatifler düşünülebilir. Herhangi bir nefes için bu yolların hangisinin geçerli olduğunu belirlemek neredeyse imkânsızdır.

Tablo 3: Hacı Bektaş Veli Velayetnamesi ve onu takip eden Babagân Bektaşilerine (Ahmet Rifat Efendi, Bedri Noyan vs.) göre Hacı Bektaş Veli - Seyyid Ali Sultan münasebeti

Tablo 4: Tevfik Oytan'ın isim vermeden alıntı yaptığı yazmaya göre Hacı Bektaş Veli - Kızıldeli ilişkisi

Tablo 5: Cemaleddin Çelebi'nin Müdafaa'sına göre Hacı Bektaş Veli ile Seyyid Ali Sultan'ın İlişkisi

Muslu Dede (Geda Muslî)

*Gelin.ey kardaşlar dilek edelim
Kapısı açıktır Kızıldeli'nin
Eksiğimiz bilip dâra gidelim
Himmeti çok imiş Seyyid Ali'nin*

*Ne güzel baharı yetişmiş şimdi
Lâlesi sümbülü açılmış şimdi
Abdallar hep sema dönerler şimdi
İhsanı çok imiş Kızıldeli'nin*

*Bab(a) İbrahim şehitlerin eridir
Kırkların durağı anda yeridir
Cansız divar yürüden Bektaş Veli'dir
Himmeti çok imiş Kızıldeli'nin*

*Sancağı çıkar dağları dolanır
Muhib olan âşığa aşka boyanır
Çekilir gülbengi çerağ uyanır
Muhabbettir yerleri Seyyid Ali'nin*

Muslu Dede bunu böyle söyledi
*Gerçek erenlerin medhin eyledi
İman mürvet deyip kerem diledi
Kulları çok imiş Kızıldeli'nin*

Bu şiir, Doğan Kaya'nın Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi'nde (23-28.11.2001) sunduğu "Sivas Kaynaklı Cönklerde Kızıldeli" başlıklı eserinden alınmıştır.